

Aportacions del Servei d'Estudis de Banca Catalana al coneixement del territori català

Julián LÓPEZ COLÁS
Jordi NADAL TERSA

1. Introducció

El principal objectiu d'aquest treball és conèixer les aportacions de Banca Catalana al coneixement del nostre territori; aquestes aportacions, com les de qualsevol altre ordre científic no són indissolubles del seu temps i de la seva època, i és per això que hem intentat situar el context històric dels diferents treballs d'aquest Servei. També hem intentat descriure el perquè d'aquests treballs i no d'uns altres, la gent que hi participa, la seva orientació i metodologia. Finalment, per concloure hem subratllat el que hem considerat com les principals aportacions.

Per realitzar aquest treball, les nostres primeres passes es van dirigir a la recopilació dels treballs produïts per Banca Catalana. En primera instància ens vam dirigir al Servei d'Estudis, posteriorment vam prosseguir la recerca a la Biblioteca de Catalunya, a la Universitat de Barcelona i a la Universitat Autònoma de Barcelona.

Per a l'anàlisi de les publicacions ens hem atingut als següents criteris: àmbit territorial de la publicació (nacional, comarcal o local), objectius i continguts del treball, metodologia i variables utilitzades per l'autor, la nostra valoració personal i finalment la línia, escola o paradigma en el qual se situa

l'obra. En els trenta anys d'activitat del Servei es distingeixen clarament dos períodes, estrebant la dificultat en dividir-los ja que no hi ha una fractura entre ambdós, sinó un llarg període de transició, per la qual cosa hem optat per prendre una data simbòlica, com és la de l'inici de la transició democràtica. Així doncs, els períodes van de 1964 a 1974, el primer, i del 1974 fins el 1994 el segon.

Per a concloure, hem considerat prou interessant recollir les valoracions de les persones que han desenvolupat un paper important en el Servei d'Estudis de Banca Catalana, com és el cas d'en Artur Saurí, director d'aquest servei des de la seva fundació fins a l'actualitat.

2. Banca Catalana i el Servei d'Estudis

El Servei d'Estudis de Banca Catalana neix el 1964 i de llavors ençà ha estat dirigit per Artur Saurí. Dos anys després de la fundació d'aquest Servei es comença a publicar la *Revista Econòmica*, revista de la qual recentment se'n ha publicat el número 100.

Aquesta preocupació per les ciències socials, i en especial per aquells aspectes relacionats directament amb el territori, sorgeix directament de l'aleshores president de l'entitat, Jordi Pujol, avui President de la Generalitat de Catalunya. L'aplicació d'aquesta voluntat es realitza a través de la investigació en aquests camps del coneixement i el suport material es dona en el propi Servei d'Estudis i el que aquest ofereix a autors externs.

Un exemple del compromís del president de Banca Catalana, i per tant de tota la institució, amb la recerca en els temes que ens ocupen és el discurs que aquest va dirigir el 1968 a la Junta General d'Accionistes. Hem considerat interessant recollir un resum de la part d'aquest discurs que ens mostra els esmentats aspectes i, a més a més, una breu síntesi de la història del banc:¹

El 1959 un grup d'accionistes adquireix la Banca Dorca d'Olot i un any més tard compren la sucursal de la Banca López Quesada a Barcelona, però no serà fins de 1961 que aquesta s'obrirà al públic, ja amb el nom actual.

Pocs anys després, el 1964, aprofitant l'entrada en vigència del nou sistema d'obertura d'oficines s'inauguren 13 en els quatre anys propers.

El balanç econòmic fins el moment és el següent: «...el 1959 la Banca Dorca té un capital de 2 milions, unes reserves de 1,6 i un fons a tercers de 15; dos anys més tard, el 1961, Banca Catalana ja té 8 milions de capital, 2,2 de reserves i 166 de fons a tercers; per últim, el 1968, el capital ascendeix a 200 milions, amb 47 milions de reserves i 3.353 a tercers. Els beneficis de 1960 van estar de 0,5 milions i el 1967 de 50...».

A més a més d'aquest interessant resum de l'activitat financera i creditícia, la publicació del discurs del president del banc mostra el grau de preocupació per les activitats de suport a la investigació en les ciències socials i, especialment, a la descoberta del nostre territori.

En el que podríem definir com una declaració d'intencions, el banc s'auto-defineix com: «...*contribuent eficaç al renaixement de l'interès pels problemes bancaris i financers i, en termes encara més generals, per la política econòmica*». Tot i que són conscients que no són sinó un aspecte parcial i modest d'una nova conjuntura.

Aquest posicionament teòric porta a una plasmació de la realitat. La realitat de la força financera i bancària de Catalunya es considera petita, malgrat un cert canvi de tendència respecte a l'evolució dels vint o trenta anys anteriors.

Es considera que l'esforç econòmico-polític de Catalunya des de 1959 ha suposat una diversificació de l'economia, una renovació de les instal·lacions industrials, l'enfortiment de les cooperatives, el reforç de la infraestructura energètica, de transport i petroquímica i el nou món de possibilitats que s'obren a les caixes d'estalvi.

El president continua el seu discurs reafirmant les necessitats catalanes de tenir un sistema bancari propi que afavoreixi el desenvolupament de la seva indústria: «*Tot i aquest esforç expressat, la nostra creixença econòmica ha estat inferior a zones de l'Estat Espanyol, com ara Madrid o el País Basc. S'observa una manca de sòlides connexions bancàries de gairebé tota la nostra indústria i la manca d'instruments col·lectius prou forts per aconseguir l'aplicació d'una política creditícia més favorable a una indústria de les característiques de la de Catalunya*».

«*Les nostres estructures nacionals tenen falles en l'estructura de base: dèficit en les comunicacions, transports, telèfons, etc, també en les hisendes locals, ensenyament, escassetat d'aigua, manca de siderúrgia i de metal·lúrgia pesada, etc*». A això cal afegir la relativa marginació en la qual els nostres industrials viuen respecte de l'administració, la qual cosa dona com a resultat inseguretat.

Un possible resum de la declaració d'intencions de Banca Catalana el trobem al final del discurs del seu president, quan fa elucubracions sobre el futur del nostre país i sobre la manera com el seu banc pot influir-hi. D'aquesta manera, diu, «...*la contribució directa o indirecta de Banca Catalana en el problema de l'escassetat d'aigua, en el de l'ensenyament tècnic, etc haurà servit per millorar-los, i els instruments financers hauran aconseguit arribar a un punt no massa crític*». A nivell internacional es mostra, ja en aquella època, europeista, i aposta per la integració a la Comunitat Econòmica Europea, la qual creu convenient.

Així doncs, amb aquesta filosofia el Servei d'Estudis de Banca Catalana inicia el seu camí i per dur a terme aquesta tasca es dota d'un ampli equip humà i de nombrosos col·laboradors puntuals.² L'interès que Jordi Pujol mostra en el seu discurs per conèixer el país es concreta amb la creació dins del mateix Servei d'Estudis d'una secció d'estudis comarcals dirigida per Ernest Lluch. El propi Ernest Lluch conduirà gran part dels treballs que aquesta secció produeixi en la seva primera etapa.

A grans trets aquest és el context en el qual l'entitat posa en marxa el Servei d'Estudis i on es produiran els treballs en la primera etapa. Com veurem en el proper apartat, la segona etapa és totalment diferent, produint-se un gran canvi.

3. Primera etapa: dels primers estudis a la transició democràtica

3.1. Context històric del coneixement del territori

El Servei d'Estudis de Banca Catalana inicia el seu camí en la dècada dels seixanta, exactament el 1964, quan el país, tot i estar en ple franquisme, ja havia començat a respirar un cert liberalisme polític. Sense lloc a dubtes la data que millor simbolitza aquest canvi polític i econòmic, i que al capdavant també seria cultural, és la de 1959, any en el qual s'aprova el Pla d'Estabilització.

Fins aquesta data, el país havia patit una repressió ferotge, venia de viure un dels períodes més negres de la seva història; el franquisme havia paralitzat pràcticament l'activitat cultural, i més encara l'activitat en català. Òbviament, la geografia també es veia immersa en aquesta dinàmica negativa i en aquest ostracisme.

Malgrat tot això, a finals de la dècada dels quaranta i principis de la dels cinquanta es desenvolupa una activitat entorn del coneixement del territori que ens sembla necessari mencionar, encara que sigui de forma breu, ja que això ens ajudarà a captar millor el context de la dècada següent, en la qual s'emmarca el Servei d'Estudis de Banca Catalana.

A partir de 1947 la Societat Catalana de Geografia reprèn les activitats que s'havien hagut d'aturar de forma temporal durant la Guerra Civil, i ja de forma definitiva amb l'ocupació del govern per part del general Franco. Les primeres accions van consistir en reunions clandestines a casa de membres il·lustres, com ara Josep Iglésies. Aquestes activitats serveixen per a què nous geògrafs s'incorporin a la Societat, com és el cas de Solé Sabarís, que amb el temps arribaria a ser director de l'Institut Juan Sebastián Elcano, organisme adscrit al Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC).

Apareixen altres personatges que exerceixen tasques importants. Aquest pot ser el cas del geògraf francès Pierre Deffontaines, director de l'Institut Francès de Barcelona, que junt amb altres col·legues formen l'anomenat «cercle de geògrafs».

Al mateix temps que es donen aquest tipus d'activitats, l'escola francesa de geografia té continuïtat amb obres com la *Geografia de Catalunya*, de l'editorial Aedos, obra que suposaria per a moltes comarques una primera monografia.

Paral·lelament apareix un corrent d'economistes que entra en contacte amb el territori a través de les ciències regionals anglosaxones. Aquest fet seria d'importància cabdal per als treballs que es realitzarien durant la dècada dels setanta i també per al Servei d'Estudis de Banca Catalana. Lligats a la Secció d'Economia de la Universitat de Barcelona hi ha una sèrie de personatges com ara Jaume Vicens Vives, Fabià Estapé, Eugeni Giralt, Ernest Lluch, i d'altres, que realitzen una aportació molt important al coneixement del territori català.

Menció especial hauríem de fer a Ramon Trias Fargas, que en aquella època va ser director de la Secció d'Estudis del Banco Urquijo, doncs va donar a conèixer, tant a Catalunya com a l'Estat espanyol, l'economista Walter Isard i la seva

metodologia. D'igual forma va introduir l'escola alemanya al nostre país, de la mà de Lössch i Alfred Weber, entre altres. Les aportacions d'en Trias Fargas, com moltes altres de les provinents del món de l'economia, no va tenir ressò en la geografia de l'època, fet que possiblement va dur a que cada cop més els economistes es preocupessin per la relació dels fets econòmics amb els fenòmens espacials.

Així doncs, després de l'ostracisme al qual el règim havia sotmès el món científic i cultural després de la Guerra Civil, durant els anys cinquanta es produeix el ressorgir per la preocupació pel coneixement del territori. A partir de 1959, amb l'abandonament de l'autarquia, s'inicia una fase de creixement econòmic que tindria grans repercussions territorials. Fruit d'aquests canvis, nombrosos economistes (principalment economistes regionals), geògrafs, arquitectes, urbanistes, enginyers de camins, sociòlegs, historiadors, etc, comencen a preocupar-se pel territori i a enfocar els seus treballs des d'una vessant espacial.

L'obertura del règim també va suposar l'augment dels intercanvis científics amb l'exterior, iniciats com ja hem vist en la dècada anterior. L'aparició d'organismes com ara Òmnium Cultural, a voltes autoritzat i a voltes prohibit, va permetre realitzar una tasca important en la recuperació de la cultura catalana. Aquests nous grups també van ser els pioners en la publicació de la seva producció en llengua catalana, la qual cosa a més a més de suposar una eina de recuperació de la consciència nacional, va servir per millorar la qualitat científica de les produccions. Una altra característica molt important d'aquests treballs és que molts d'ells tenen com a marc territorial les comarques de la Divisió Territorial realitzades per la Generalitat republicana l'any 1936.

En general, els grans trets que caracteritzen els treballs relacionats amb el coneixement del territori durant aquest període són els següents:

- Transformacions del territori i les activitats econòmiques que ho fan possible.
- Anàlisi d'infraestructures, mobilitat, etc.
- Anàlisi dels desequilibris territorials, tema molt important i que va suscitar moltes polèmiques.
- Migracions i demografia.
- Treballs de caràcter regional i comarcal, amb l'aparició de les últimes obres que segueixen els dictats de l'escola francesa, tot i que la majoria ja són molt diferents.
- Sèries de treballs que fan referència a l'estructura i a la vertebració del territori, que suposen una certa prolongació del debat de la Ponència de la Divisió Territorial de Catalunya.

En la vehiculació de la producció d'aquests treballs es dona un protagonisme d'institucions com són la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona; Fundació Jaume Bofill; serveis d'estudis de diversos bancs com són Banco Urquijo, Banca Sardà i Banca Catalana; i alguns col·legis professionals com el d'aparelladors, arquitectes, etc.

En el camp del coneixement del territori en el món universitari, l'avanguardia estava en mans dels economistes i no és fins a mitjans dels anys seixanta, con-

cretament el 1966, que es funda el primer Departament de Geografia de Catalunya a la Universitat de Barcelona. La primera promoció de geògrafs surt de les aules el 1972, coincidint amb una època de grans canvis metodològics i paradigmàtics, doncs es passa d'una geografia possibilista a una altra d'enfocament radical o marxista. En resum, la geografia és una disciplina recent a la universitat, que viu moments de canvis importants i que no va saber ocupar el paper protagonista que li corresponia en el context del coneixement del territori.

Tal i com hem vist fins ara, és en un context d'obertura en la política de la dictadura quan neix el Servei d'Estudis de Banca Catalana. El Pla d'Estabilització de 1959, la fase de creixement econòmic i les seves repercussions, havien generalitzat la necessitat de conèixer el territori, la qual cosa fa aparèixer les primeres obres. Entre aquest primer grup de publicacions cal significar, per la seva importància, l'*Atlas Comercial de España*, publicat per les Cambres de Comerç el 1963, amb la finalitat de conèixer les estructures de comerç al detall.

3.2. Publicacions de Banca Catalana (1966-1975)

Una de les primeres aproximacions del geògraf, òbviament, és l'escala, per la qual cosa un dels paràmetres discriminadoris a l'hora d'ordenar les publicacions de Banca Catalana serà precisament aquest, l'escala. En relació a les publicacions dels Servei d'Estudis de Banca Catalana destaca la gran quantitat d'estudis d'àmbit local i comarcal, comparats amb els que tracten temes d'àmbit nacional. En primer lloc, tal i com hem dit, comentarem les obres en funció de la seva escala, per passar seguidament a tenir en compte el factor temàtic. Les obres comentades ho són en tant que fan aportacions que considerem interessants al tema que ens ocupa, ja sigui per la metodologia que empren, pel tema tractat, etc.

Les aportacions del Servei en aquest espai de quasi deu anys que conforma el primer període són molt diverses, responent sempre a les necessitats socials i polítiques del país.

Tal i com ha quedat reflectit en l'apartat anterior, la situació en la qual es troba immers el país, i que podem resumir en la manca de tot tipus de llibertats personals i col·lectives i en la situació de boom econòmic del món occidental, fan necessària la publicació d'obres que donin a conèixer el territori i les seves possibilitats. Donat que aquesta tasca no és duta a terme pels organismes oficials, cal que associacions, intel·lectuals i tothom que estigui preocupat pel país faci el que estigui al seu abast.

Aquesta necessitat de coneixement i de descoberta de la realitat de la Catalunya interior, i en general de qualsevol de les comarques allunyades de les contrades barcelonines, pren forma en títols com ara *La Comarca d'Olot: una aproximació a la seva realitat econòmica*; *L'economia de la regió de l'Ebre*; *La regió frutera de Lleida*; *L'economia del Baix Maestrat*; *Mallorca: una introduc-*

*ció a la seva economia; Preus del sòl al País Valencià; etc.*³ La paraula «economia», que sol ser present en tots els títols, dóna forma a la necessitat esmentada de possibilitar la coneixença de les realitats dels territoris.

El món econòmic és l'objecte d'altres publicacions, en les quals, per tant, l'economia no és tan sols una variable que serveix per explicar fets i preveure el futur, sinó que es converteix en l'eix principal del mateixos. *Evolució econòmica; Estudis d'economia catalana; Actualitat i prospectiva de la indústria tèxtil cotonera; Estudio económico de la industria farmacéutica.* Aquests són alguns dels títols que donen fe d'aquesta vessant economicista i sectorial del Servei d'Estudis de Banca Catalana.⁴

Tot i que com acabem d'assenyalar els estudis territorials i els d'economia regional i sectorial formen el gruix dels treballs del Servei, hi ha altres aspectes que també hi queden reflectits: macroeconomia, finances... Pertanyen a aquest grup, entre altres: *Localització i dinàmica de l'activitat econòmica; Exportación: régimen de comercio y procedimientos de tramitación; Evolución económica de Les Balears; Mallorca: una introducció a la seva economia; Los mercados del Este.*⁵

Dins d'aquest primer període només hi ha dues publicacions que tracten explícitament qüestions econòmiques de territoris que no pertanyen als Països Catalans: *Los mercados del Este y. Los precios del suelo en Aragón.* Pel que fa al segon, tot i no tenir una relació territorial amb la resta de publicacions de Banca Catalana, si que té un lligam directe amb les publicacions que tracten el mateix tema per al País Valencià i per al Principat.

3.2.1. Anàlisi de les publicacions relacionades amb el territori

La producció científica que fa el Servei d'Estudis de Banca Catalana envers el territori durant aquest primer període és àmplia i profunda. Un simple cop d'ull a la bibliografia ja denota els interessos de Banca Catalana en relació al territori: estudis comarcals, sectors econòmics, àmbits territorials concrets, evolució demogràfica de les comarques, etc, fets que quedaran corroborats quan fem una lectura detinguda de cadascuna de les publicacions. Com ja hem apuntat en l'apartat anterior, els temes d'estudi estan íntimament lligats amb les necessitats socials i polítiques del país.

La unitat territorial que s'utilitza en tots els casos és la comarca, per bé que de vegades adopta formes poc ortodoxes, com ara *La comarca d'Olot, La regió de Tarragona, La regió frutera de Lleida, El delta de l'Ebre* i d'altres. El fet d'utilitzar la comarca respon a necessitats pràctiques i polítiques. Pràctiques, per quan l'estudi econòmic es basa en els postulats de l'economia regional, a la qual li són necessàries àrees territorials d'estudi reals, és a dir, quelcom més que unitats administratives mancades de vertebració socioeconòmica. En quant a les necessitats polítiques, és evident que en plena època franquista, la revindicació de la comarca, més enllà de la seva vessant folklorica, és un símbol de compromís amb la societat catalana progressista.

Tal i com manifesta J. Hortalà:⁶ «A Catalunya les comarques tenen no solament una personalitat ben definida, sinó també, la majoria, dinamisme. De les

comarques està sortint una aportació molt important al nou impuls econòmic a què actualment assistim. Col·laborar al seu enfortiment mitjançant un major coneixement i amb una crida d'atenció als seus problemes és una manera alhora eficaç i justa de col·laborar al progrés generab».

És important tenir present en la valoració i la crítica que es pugui fer d'aquest Servei i d'altres entitats més o menys similars, el paper fonamental que van desenvolupar en el manteniment del caliu social i cultural necessari perquè en els anys següents, i un cop normalitzada la situació, és pogués reconstruir la societat civil democràtica.

A la utilització de la comarca cal afegir-hi molts d'altres trets bàsics en el treball econòmic-geogràfic: turisme, transports...

3.2.2. Estudi detallat de les publicacions més importants i significatives

Hem escollit les publicacions que ens han semblat més idònies per tenir una visió general de l'activitat del Servei. Per aconseguir aquest propòsit hem procurat abastar dos aspectes: el valor intrínsec de la publicació i la seva especificitat dins del camp en el que es desenvolupa. Per tant doncs, cal veure en aquesta selecció el resultat de la simbiosi esmentada, i no tan sols la idoneïtat pròpia de cada treball fora del context en el qual els situem.

També hem procurat treballar amb autors diversos per tal de contribuir a aquesta visió àmplia i representativa que hem justificat, però no ha estat possible dur a terme totalment aquesta fita. Autors com ara Ernest Lluch, Eugeni Giralt i R. Seró (per aquest ordre) monopolitzen gran part de la publicació, per la qual cosa també esta força representats en aquesta tria.

La relació d'obres que es tracten en aquest punt és la següent:⁷

Hortalà, J. 1966. *La Comarca d'Olot: una aproximació a la seva realitat econòmica.*

Lluch, E. 1967. *L'evolució del turisme a la Costa Daurada i el seu finançament: un esquema de l'origen del finançament del turisme a Catalunya.*

Lluch, E. i Giralt, E. 1967. *Leconomia del Baix Ebre.*

Lluch, E. i Giralt, E. 1968. *Leconomia de la Regió de Tarragona.*

Lluch, E. i Seró, R. 1970. *La regió fruitera de Lleida.*

Rosell, J. 1971. *El desenvolupament industrial de la ciutat de Tarragona.*

Seró, R. i Maymó, J. 1972. *Les transformacions econòmiques del delta de l'Ebre.*

Campistol, P. i Lluch, E. 1972. *Les conseqüències comarcals del turisme a la Costa Brava: de Sant Feliu de Guíxols a Palamós.*

– Hortalà, J. *La comarca d'Olot: una aproximació a la seva realitat econòmica.*

Tal i com ja hem esmentat en l'apartat «Anàlisi de les publicacions relacionades amb el territori», és de destacar la defensa institucional que Banca Catalana fa de la comarca en la presentació d'aquesta obra. Defensa que s'inscriu en un compromís social i polític amb el país.

El fet d'utilitzar constantment com a àmbits de treball les unitats territorials pròpies del país representa un esforç en l'obtenció, selecció i elaboració del

material estadístic. Fins i tot en el marc nacional era difícil obtenir dades, però si deixem de banda aquest àmbit, aquestes tasques es compliquen en entrar en l'àmbit regional i més encara si es tracta de les unitats estudiades, les comarques.

Tal i com s'explicita en el pròleg del llibre: «*la representativitat dels indicadors i de les dades estadístiques correspon gairebé al camp de la profecia*»,⁸ tot i que, com s'indica en el mateix paràgraf: «*malgrat tot, els treballs d'aquesta mena són necessaris*»,⁹ creiem que pels motius que hem explicat sobradament.

El mateix pròleg fa referència a una altra de les qüestions bàsiques en la publicació d'obres d'aquest tipus, la contribució a «*fer país*». Tal és la situació de les ciències socials en el país, que Hortalà la descriu com de «*manca quasi total, en l'actualitat, de treballs d'aquest tipus, a no ser que ens remuntéssim a alguns estudis duts a terme per la Generalitat*»¹⁰. Tenint en compte que el govern català va haver de deixar de treballar en els temes que ens ocupen el 1939, estem parlant d'un buit de més de trenta anys.

L'esquema que presenta el llibre és el clàssic de l'economia regional, és a dir, que desenvolupa els temes sota dos grans grups, les infraestructures i les supraestructures. En el primer s'hi tracta el medi natural, a tall de contextualització i de lligam; les àrees de mercat, per donar idea de la cohesió comercial i social de la comarca; i el medi jurídic, lligat als aspectes històrico-socials.

Pel que fa als aspectes estructurals, veritable cos de la publicació, ressalta abans de res el seu esquema tradicional, en el qual es tracta de forma ordenada, però excessivament desconneca, la població, els factors productius i els sectors productius.

Estem totalment d'acord amb l'autor, quan manifesta al final del seu pròleg, que «*el caràcter d'aquest treball és, doncs, fonamentalment descriptiu*».¹¹ Creiem, però, que cal insistir una vegada més en situar l'obra en el seu context històric, ja que analitzant-la gairebé trenta anys després podríem pensar en una obra que es qualifica de descriptiva com a «pobra», mancada del necessari anàlisi i de l'aportació de solucions als problemes presentats.

Pel que fa a la demografia de la comarca, s'assenyala com a principal problema la inversió de la piràmide d'edats. Problema que no és exclusiu d'Olot, ja que es pot fer extensiu a totes les comarques de muntanya i en general a totes les contrades interiors. «*La immigració és l'únic camí per substituir els fills que no neixen i evitar la decadència*»,¹² ens apunta Hortalà.

El tractament dels sectors productius, el que en el llibre es defineix com a «sectors econòmics», el podríem qualificar d'escàs, doncs entre l'agricultura, la indústria i els serveis, no ocupen més enllà d'una trentena de fulls (pàgines 129 a 161). Si bé l'agricultura té un pes específic dins del total del producte brut olotí molt petit, la indústria, per contra, és la primera activitat productiva a la comarca. Pel que fa als serveis, i donada la situació política del país, són escassos i encara mal repartits.

Tal i com dèiem, l'agricultura té poc pes dins de l'economia comarcal, però tot i això no és un sector mancat d' de problemes. El resum que en fa l'autor

és breu però concís: règim de parceria que limita les inversions; cultius que no són els més idonis; manca de concentració parcel·lària; i manca de pistes forestals, necessàries per a l'explotació de la fusta. Com a possibles solucions s'apunta la reconversió agrícola en ramadera i una maquinització que ha de dur a rendabilitzar els capitals.

La principal indústria de la comarca, el tèxtil, sofreix un forta decadència, per la qual cosa precisa un esforç de reconversió, adaptació i millorament per poder tornar a ser competitiu. La reconversió passa, per exemple, per fabricar joguines a partir de la indústria de la imatgeria religiosa. Una altre problema important, relacionat tant a la indústria com als altres sectors, és el drenatge de capitals fora de la comarca. Per últim s'apunta com a culpable de la deficiència en el sector de transports al mal estat de la xarxa de comunicacions.

Aquesta deficiència en les comunicacions fa que alguns del pobles de l'Alta Garrotxa visquin aïllats del món. No deixa de ser curiós, si més no sota l'anàlisi de la nostra dècada, que l'únic servei que abasta tota la comarca és el religiós. Tot i que Hortalà es mostra esperançat per al futur, el present, el de 1966, té com a realitats tangibles la manca de normalitat en l'ensenyament, la llum, el telèfon, el gas, l'urbanisme, etc. Una via de finançament tot just iniciada és el turisme, que aprofita els llocs històrics.

Voldríem acabar aquests breus comentaris envers la publicació que ens ocupa de forma similar a com l'hem començat, retornant al tema que dona forma i cohesió al treball: la comarca. Tal i com ja hem manifestat, en ser recurrents en aquest tema crec que el que estem fent és reflectir la preocupació que l'autor mostra una vegada i una altra per la delimitació i la conscienciació comarcal a la Garrotxa. És de destacar la delimitació territorial a la qual s'arriba després d'un acurat treball a escala municipal per tal d'excloure'n aquells pobles que figuraven en la hipòtesi inicial i que semblen no estar prou relacionats amb la unitat comarcal. Aquest treball queda perfectament resumit en el quadre-resum de la pàgina 201, del qual s'extreu que, segons l'autor, se n'haurien d'excloure els municipis de Bassegoda, Sant Aniol de Finestres, Beget, Maià de Montcal, les Planes i Sant Miquel de Campmajor, quedant formada la comarca pels 24 municipis següents: Argelaguer, Batet, Besalú, Beuda, Castellfollit, Joanetes, Mieres, Montagut, Oix, Olot, la Pinya, les Preses, Riudaura, Sales de Llierca, Sant Esteve d'en Bas, Sant Feliu de Pallerols, Sant Ferriol, Sant Jaume de Llierca, Sant Joan les Fonts, Sant Privat d'En Bas, Sant Salvador de Bianya, Sant Pau, Tortellà i Vall de Bianya.

Les conclusions a les quals arriba J. Hortalà no han estat dutes a la pràctica, ja que segons l'última delimitació comarcal de la Generalitat, només Bassegoda, que ha passat a pertanya a la comarca de l'Alt Empordà, i Beget que s'ha agregat al municipi Camprodon, i per tant pertany al Ripollès, han deixat de formar part de la comarca de la Garrotxa.

La frase que resum les pretensions d'aquesta publicació és la que figura en el seu pròleg, i que ja hem citat: «*el caràcter d'aquest treball és, doncs, fonamentalment descriptiu*».¹³

– Lluch, E. 1967. «L'evolució del turisme a la Costa Daurada i el seu finançament. Un esquema de l'origen del finançament del turisme a Catalunya». *Revista de Banca Catalana* núm.7.

Aquest article, publicat dins de la revista del Servei d'Estudis de Banca Catalana és de caire totalment econòmic, utilitzant l'àmbit geogràfic exclusivament per contextualitzar aquest fenomen. De fet, i si no presentéssim cap altra al·legació, no hauríem d'haver tractat aquest escrit de forma especial, doncs en la presentació del punt «Estudi detallat de les publicacions més importants i significatives», deixàvem clar que els motius que ens havien dut a seleccionar un part de les obres que se'n presentaven eren geogràfics i d'especificitat dins del seu camp. El motiu pel qual tractem l'article d'Ernest Lluch és doble; per un costat ens ha semblat interessant conèixer el tractament que es donava els anys seixanta a una àrea geogràfica encara poc desenvolupada, com era la Costa Daurada, i per una altra banda observar com va prenent impuls el sector turístic en el litoral català.

De fet no és en va que parlem de la Costa Daurada com una zona poc desenvolupada, no tan sols en sentit econòmic, sinó fins i tot en sentit demogràfic, doncs a mesura que avancem en la lectura descobrim com va ser possible realitzar actuacions de construcció d'hotels i apartaments en forma de colonització turística, com va ser el cas de «la creació de “Miami Platja” a partir d'octubre de 1960 a la Plana de Sant Jordi, fins llavors deshabitada».¹⁴

L'altra motiu que ens ha portat ha parlar de Lluch i del seu estudi envers la Costa Daurada, com ja hem citat, ha estat conèixer el desenvolupament del fet turístic al litoral tarragoní. La zona pionera en convertir-se en receptora de turisme va ser, sens lloc a dubtes, la Costa Brava, doncs a mitjans de la dècada dels cinquanta ja es pot considerar com de massiva l'arribada de turistes estrangers. Aquest fet, poc a poc, es va anar estenent per tot el litoral català, però quan es publica aquest article les comarques tarragonines encara no estan en un nivell de desenvolupament del sector gaire elevat.

Un cop feta aquesta presentació de l'article i dels motius que ens han dut a llegir-lo detingudament creiem que n'hem de fer una exposició, si més no, ordenada.

L'autor divideix l'escrit en quatre punts, treballant sota una metodologia que en termes didàctics definiríem de constructivista, doncs van del general al particular. Aquests quatre punts són: emmarcament del fenomen turístic; el turisme a Catalunya i a Tarragona; la seva localització municipal a la Costa Daurada; el seu finançament a la Costa Daurada.

Són diverses les consideracions generals que es poden fer abans d'entrar en aquesta exposició ordenada que anunciàvem. La primera, per ser plenament geogràfica, és la manca d'utilització de les comarques a cap nivell. Ja sabem que les dades comarcals eren inexistents, però l'autor no les utilitza ni tan sols per referir-se a unitats territorials que tracta de forma genèrica; així constantment fa referència a «*la província de Tarragona*», a «*les platges del nord de Barcelona*», etc i només un cop, en la pàgina 8, menciona «*els nuclis del Baix Penedès*».

Una altra consideració general de l'article, i fins i tot en general de tota la producció científica sobre el territori que es feia en aquella dècada i encara en les posteriors, és la manca de disponibilitat de dades. El tractament provincial que Lluch fa de la problemàtica li facilita la tasca, però tot i amb això fa explícit que «*la manca d'estimacions de la renda provincial després de 1962 fa que ens veiem obligats...*».¹⁵

En la presentació que l'autor fa del tema en el punt 1, posa de relleu els motius que han permès l'aparició del fenomen que s'ha definit com a turisme de masses i la seva presència al litoral de l'Estat Espanyol. Aquests motius, segons Lluch, són l'aparició de les vacances extenses i pagades a l'Europa Occidental, i l'obertura del sistema econòmic el 1959.

Dins d'aquest primer punt es fa una defensa de la necessitat d'aquest tipus de publicacions. Amb un gran sentit social, Lluch fa una crítica oberta i molt encertada del «*fracàs de la planificació urbanística de la Costa Daurada*»,¹⁶ fracàs doncs, que sembla que ja era present en aquella dècada. Creiem que seria interessant que l'autor hagués fet un estudi similar al present per a la dècada dels setanta o dels vuitanta, per tal de veure la seva opinió sobre l'evolució del que ell qualifica de «*dicotomia iniciativa particular-iniciativa pública*».¹⁷

En el següent punt, on es tracta el turisme centrat en el territori nacional i provincial, l'autor fa un repàs de l'evolució i de les repercussions d'aquest sector en el territori i en l'economia nacional.

Es pot parlar de 1955 com la data on situar l'inici del turisme massiu a Catalunya, i de la Costa Brava com el lloc on es comença a desenvolupar aquesta fins ara desconeguda font de recursos. Així doncs, el turisme és un fenomen, a l'Estat espanyol, anterior als Plans d'Estabilització i a l'obertura econòmica que d'ells se'n desprèn.

Serà en la dècada següent, especialment entre 1960 i 1962, quan l'evolució turística va ser més important. Aquest fet va accentuar la importància catalana del sector dins del conjunt de l'Estat espanyol, ja que a partir de la Costa Brava es va produir un efecte «taca d'oli» cap a la resta de litoral català. Aquesta dispersió, però, no es va donar de forma immediata i uniforme, ja que durant força anys les platges del nord de Barcelona van concentrar el turisme. Un cop superat aquest estancament i l'efecte barrera que exercia la capital catalana, la importància turística del litoral tarragoní va anar en augment, fins arribar a pensar ja en la Costa Daurada, entre altres llocs, com a àrees de futur desenvolupament. És en aquesta línia que E. Lluch ens diu: «*Tarragona i Lleida amb xifres actuals notablement inferiors constitueixen una reserva per al futur desenvolupament regional si tenim en compte el seu potencial i una creixent predisposició vers els esforços d'atracció turística*».¹⁸

El punt número tres fa referència a la capacitat hotelera, ja que en cap cas es mencionen apartaments, càmpings, etc, la qual cosa ens fa sospitar que aquests tipus d'allotjaments encara no s'havien popularitzat.

La distribució territorial dins de la Costa Daurada està molt polaritzada en unes poques poblacions, entre les quals destaquen: Calafell, Comarruga,

Vilaseca-Salou, Torredembarra i Cambrils. En altres poblacions es dona un procés de construcció d'habitatges turístics totalment separats dels nuclis urbans, i que l'autor qualifica de colonització aquest són Montroig, Vandellós i el ja mencionat «Miami-Platja».

Per últim, l'article fa una valoració financera en la qual destaca en primer lloc la catalanitat de les inversions, ja sigui en hotels, apartaments o xalets. Bona part d'aquests inversors són persones que tan sols desitgen construir-se la seva casa d'estiu, la qual cosa dona un elevat grau de regularitat en la construcció, doncs la dependència econòmica està més lligada als estalvis acumulats que al crèdit bancari. El pes d'Estat espanyol no va estar mai important, limitant-se a localitzar-se a Salou i a Cambrils. L'origen d'aquesta inversió és Madrid i l'Aragó. Pel que fa a les inversions estrangeres, encara són més reduïdes que les estatals. En aquest aspecte cal destacar com a actuació més espectacular «Miami-Platja».

En resum, doncs, estem davant d'un article d'orientació exclusivament econòmica, en el que, com ja hem manifestat, els aspectes territorials queden en un segon terme i serveixen exclusivament per donar un marc físic a una sèrie d'acions encaminades a desenvolupar un nou sector.

3.2.3. Obres de caràcter nacional

Les publicacions consagrades en aquest primer període al conjunt del territori català són poques, però ocupen una diversitat temàtica important. Els temes abasten des de la *Localització i dinàmica de l'activitat econòmica*, signat pel Servei d'Estudis de Banca Catalana el 1968; el llibre de J.M. Brunet *L'agricultura catalana*; el més específic de R. Seró *El sector hortofrutícola en Catalunya de 1974*; *Els preus dels terrenys industrials a Catalunya* i *Els preus del sòl a Catalunya*, ambdós d'E. Lluch i J. Gaspar, editats el 1970 i 1972 respectivament; passant per temes com ara *Transformats de matèries plàstiques*, de Carles Gasòliba, i publicat el 1973. Per últim cal citar els articles de la revista Banca Catalana, com és *La indústria surera a Catalunya* de P. Campistol, aparegut el 1973.

De totes les publicacions destaca pel seu marcat caràcter geogràfic, tot i que les altres obres no estan pas mancades d'aquest component, una obra signada pel conjunt del Servei d'Estudis de Banca Catalana el 1968: *Catalunya: indústria i demografia*. Aquesta publicació, com indica el seu títol, pretén realitzar un estudi d'alguns dels aspectes de l'activitat industrial a Catalunya. Pel que fa a la demografia, la informació que en presenta fa referència a la distribució del poblament. L'obra tracta de proporcionar-nos informació del grau de dinamisme de les diferents comarques a través de la relació existent entre la població activa i la participació en les inversions. Per aconseguir aquesta fita, en primer lloc destaca les grans diferències existents, per exemple que entre les comarques del Barcelonès, el Vallès Occidental i el Baix Llobregat tenen quasi el 70% de la mà d'obra industrial, deixant el 30% restant per al conjunt de les altres comarques del país.

La metodologia emprada es basa en nombrosos mapes, on es representen les distintes variables que es llegeixen a través de les diverses trames. El treball no pretén ser un estudi exhaustiu de la indústria; tot i amb això fa un balanç acurat de sectors com el tèxtil, el siderometal·lúrgic, el químic i l'alimentari. Pel que fa al capítol dedicat a la demografia abasta el tema de poblament, dinàmica i població comarcal, aspectes que es recolzen, tal i com hem esmentat, en mapes i en taules de dades.

Donada l'escassetat de dades a tots els nivells que presenta el país, l'obra té en certa forma una orientació de servei públic. La brevetat del text i els pocs sectors que tracta, tot i ser els més importants, fa que no proporcioni una visió aprofundida de la indústria catalana dels anys seixanta. En qualsevol cas, i sota el nostre punt de vista, aquest no és l'objectiu de l'obra, ja que el que es pretén és donar una pinzellada senzilla però suficient per poder comprendre les grans direccions en les quals es movia el sector secundari català.

3.2.4. Principals aportacions

Les principals aportacions del Servei d'Estudis de Banca Catalana, a més a més de les ja mencionats de caràcter local, comarcal i nacional, són els treballs de localització industrial, activitat econòmica i anàlisi de l'estructura territorial del país.

Localització de la indústria i de l'activitat econòmica

El tema de la indústria i de la seva localització adquireix gran importància en aquesta època. Importància que li ve derivada del pes específic que la indústria té en aquells anys on el sector secundari és el motor de l'expansió econòmica. Tot i que és amb els economistes regionals amb els quals aquesta temàtica assoleix un gran protagonisme, el tema ja té una tradició en la geografia catalana, encara que fins ara havia quedat diluït en estudis regionals de caràcter més general. De vegades, però, la indústria havia estat tractada de forma monogràfica pels geògrafs, com és el cas de diversos assaigs de Pau Vila durant els anys 1930 al 1932 envers la localització de les indústries antigues a Catalunya, entre d'altres.

Tots els treballs realitzats pel Servei d'Estudis de Banca Catalana sobre la localització industrial tenen unes característiques comuns i que podem emmarcar en la preocupació per la qualificació de les dades industrials, tot i les deficiències que presenten les fonts estadístiques de que es disposa. Un altre aspecte que es manté inalterable en tots aquests treballs és la utilització de les comarques establertes en la Divisió Territorial de la Generalitat republicana.

La influència de Walter Isard i de la seva obra *Mètodes d'Anàlisi Regional*, que en la versió anglesa data de 1960, podem considerar-la també com un dels pilars sobre els que descansa el conjunt de les publicacions. D'aquest autor són els coneguts quocients de localització,¹⁹ d'especialització,²⁰ de concentració sectorial²¹ i de dinàmica.²²

Aquests treballs també poden dividir-se en els que abasten tot el territori català i els de caràcter comarcal o local. Entre els primers hauríem de destacar,

per la novetat que suposa el tema del sòl industrial, factor important que els estudiosos comencen a considerar molt importat per a una política territorial redistribuïdora de la indústria, els treballs de E. Lluch i J. Gaspar, *Els preus dels terrenys industrials a Catalunya*, de 1969, i *Els preus de sòl a Catalunya*, de 1972.

La primera obra tracta una temàtica nova a Catalunya, de la qual Lluch i Gaspar se'n converteixen en pioners. Per a la seva realització es fan enquestes als secretaris d'ajuntament, arquitectes i agents de la propietat immobiliària, per tal d'obtenir informació sobre els preus. La pretensió del treball és que els resultats obtinguts siguin una eina de treball, per tant no es cerca una exhaustivitat extrema dels resultats, ni es pretén fer una anàlisi explicativa.

Constaten que en les proximitats dels eixos de comunicació els preus dels terrenys industrials són més cars, com també ho són en les proximitats dels nuclis urbans. Donat que en aquells anys s'està construint l'autopista A-7, ambdós autors s'interroguen com poden canviar els preus amb els eixos de comunicacions.

Realitzen una mapa dels preus dels sòls industrials on hi queda reflectit que hi ha molts municipis que disposen de poc sòl industrial, com és el cas de Barcelona, les dues corones de municipis que l'envolten, l'eix del riu Anoia, el del Llobregat i el del Ter. També apareixen municipis costaners amb preus de terrenys industrials molt elevats, fet que es deu a la competència que suposa l'atractiu turístic.

En resum, constaten que els preus dels terrenys industrials són més cars allà on la indústria ja hi és present i en els llocs de la costa on entra en contacte amb els sòls destinats al sector turístic. Els autors pretenen estudiar altres aspectes, com la relació del preu amb el número de transaccions, però la falta d'informació ho fa impossible. Cal afegir al ja exposat, el caràcter d'inventari que presenta l'obra, doncs descriu el sòl industrial existent a Catalunya i el seu nivell d'ocupació. Aquesta publicació, sens lloc a dubtes, va significar una eina de treball per als estudiosos del moment i per als del futur.

Aquestes dues obres (*El preu del sòl a Catalunya* i *Els preus dels terrenys industrials a Catalunya*) van tenir un gran ressò en el seu moment, fins i tot fora de Catalunya, fet que portaria al propi Servei d'Estudis de Banca Catalana a la publicació d'obres de característiques similars, centrades en el País Valencià i en l'Aragó.²³

Dins d'aquest grup d'obres públiques d'àmbit nacional, destaca la ja mencionada *Localització i dinàmica de l'activitat econòmica*, publicada el 1968 i signada pel conjunt del Servei d'Estudis de Banca Catalana. L'obra té com a objectiu principal conèixer la realitat econòmica i comarcal de Catalunya, pel que passa successivament de la visió comarcal a la global. Tot i això amb un títol tan ambiciós, cabria esperar algun capítol dedicat a l'agricultura i a la ramaderia, al sector de transports i infraestructures viàries, i no una obra dedicada pràcticament al sector industrial, amb escassíssimes referències a l'activitat comercial, a la financera, a l'evolució demogràfica i una síntesi final per comarques.

La part dedicada a la indústria rep un tractament temàtic i de conjunt, on cadascun dels sectors en els quals està dividida l'activitat industrial té la mateixa estructura: descripció geogràfica de la seva implantació, base industrial, dinàmica, especialització, mà d'obra i inversió. Al sector comercial li dedica sis pàgines escasses, on es reflecteix la distribució territorial de les llicències i els nuclis comercials, sense tractar la interrelació sectorial que hi ha entre elles. Pel que fa al sector financer, es limita a fer un recompte de les oficines bancàries i de les caixes d'estalvi, de forma agregada o bé per comarques. En qualsevol cas hi manca una explicació de quina és la trama financera que mou el país i quins són els nexes d'unió que tenen amb la indústria. El capítol dedicat a la demografia comença per un comentari breu sobre la dinàmica demogràfica per comarques, per acabar amb un altre envers la dinàmica pel conjunt nacional.

Pel que fa a la síntesi comarcal, el que fa és mostrar els trets més importants que presenta l'estructura i l'evolució recent de cadascuna de les comarques. És per aquesta raó que en cada cas són obligatòriament diferents els sectors i els aspectes analitzats, així com la ponderació donada a cada un d'ells.

La importància d'aquesta obra, motiu pel la qual n'hem fet menció explícita, ve donada pel fet d'omplir un buit molt important en la seva època, tant pel que fa als coneixements geogràfics com pel que fa coneixements econòmics del país. És pràcticament una obra de divulgació, en la qual s'utilitza un llenguatge senzill, a l'abast de qualsevol persona amb un mínim de coneixements d'economia i en la que ens proporciona una visió del conjunt de l'economia catalana de finals dels anys seixanta, tant pel que fa als sectors productius, com pel que fa a les comarques, el que permet les comparacions territorials. A més a més, aquesta obra trenca amb la tradició de Banca Catalana de circumscriure l'àmbit de les seves obres a les comarques i als municipis.

En aquest mateix període, i tenint com a temàtica la localització industrial i l'activitat econòmica, el Servei d'Estudis de Banca Catalana consagra bona part de les seves publicacions, llibres i articles en la seva revista, a estudis sectorials com ara: *La localització de la indústria del paper i arts gràfiques a Catalunya*; *L'agricultura catalana*; «El sector hortofrutícola en Catalunya», de R. Seró, el 1974; i molts d'altres referenciats a la bibliografia, que abasten temes relacionats amb la indústria farmacèutica, les indústries càrniques, els transformats metàl·lics, etc.

Les obres de caràcter local i comarcal, tractades ja en la primera classificació que hem realitzat, van ser pràcticament totes d'una gran valor científic i social, donades les mancances i l'especial situació del país.

Anàlisi de l'estructura territorial del país

En aquest aspecte la producció de Banca Catalana és més escassa, doncs tan sols una obra, que el Servei d'Estudis considera de caràcter històric,²⁴ té com a únic objectiu l'anàlisi de l'estructura territorial sense objectius econòmics explícits. Ens referim a l'obra dirigida per Enric Lluch, *Evolució de les àrees de trànsit de línies d'autobusos de Catalunya*, publicada el 1970.²⁵

Aquest treball aborda l'anàlisi de la xarxa urbana de Catalunya, configurada pel servei de transports d'autobusos, és a dir, a partir d'una sola variable. Aquest mètode de treball ja havia estat utilitzat per Rubió i Tudurí en la dècada dels anys trenta, en treballs del *Regional Planning*. Els autors delimiten unes àrees de trànsit i identifiquen unes localitats com a centre d'aquestes àrees, la qual cosa dona un resultat final amb un número molt elevat d'àrees. L'anàlisi temporal els permet detectar les transformacions territorials, ja que analitzen les àrees en dos moments distints, separats per un període de trenta anys: 1934 i 1964.

4. Segona etapa: des de 1975 fins a l'actualitat

Molts han estat els nostres dubtes a l'hora de realitzar aquesta divisió del treball del Servei d'Estudis en dues etapes. Analitzant les temàtiques de les publicacions de Banca Catalana no hem apercibut cap ruptura, sinó una llarga transició fins a finals dels anys setanta, en el qual poc a poc deixen de ser predominants unes temàtiques i se'n introdueixen de noves.

Aquests dubtes ens van dur a demanar-li al director del Servei, Artur Saurí, la seva opinió envers on situaria el punt d'inflexió entre ambdues etapes.²⁶ La seva resposta va confirmar els nostres dubtes, doncs manifestà la dificultat en fixar un data que les separi.

Finalment, un cop estudiada detingudament la bibliografia del Servei i havent mantingut una llarga xerrada amb en A. Saurí, hem optat per situar-la l'inici de la segona etapa en la data el 1975, any en el qual l'Estat Espanyol deixa de ser un estat de fet per iniciar el seu camí cap a un estat de dret.

4.1. Context històric del coneixement sobre el territori

El debat dominant en el camp de la geografia catalana és el comarcal i el de la divisió territorial de Catalunya. Aquest últim ja s'havia iniciat uns anys abans. Tal i com podem veure més endavant, el Servei d'Estudis de Banca Catalana amb prou feines participa d'aquest debat. Els que sí que ho fan són els col·laboradors del Servei, com ara Ernest Lluch, Eugeni Giralt i d'altres.

Els treballs comarcals que havien tingut tant auge a principis dels setanta comencen a minvar. Segons Artur Saurí «*la via s'esgota i altres institucions comencen a tractar el tema*».²⁷ Aquestes institucions podem dividir-les bàsicament en públiques, com ara la Generalitat de Catalunya, la Diputació de Barcelona i la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació, entre d'altres; i en privades: editorials, entre les quals destaca Aedos, fundacions, etc.

Si en l'etapa anterior vam veure que la situació política i l'econòmica jugaven un paper molt important en el coneixement del territori, en aquesta segona etapa la importància encara és més gran.

Amb la mort del dictador Francisco Franco el 1975, s'inicia un període d'esperança i al mateix temps d'incertesa. El nomenament d'Adolfo Suárez com a

president del govern el 1976 va dissipar certs dubtes polítics, iniciant-se el que ha vingut a denominar-se «la transició democràtica».

Catalunya recupera part de les seves llibertats, torna el president Tarradellas, es restableix la Generalitat, s'aprova l'Estatut d'Autonomia. Tot això en mig d'un clima d'esperança. Els estudiosos del territori pensen que es produiria la restauració de la divisió territorial de la Segona República. Finalment no és així i la divisió que s'acaba consolidant té tres noves comarques: l'Alta Ribagorça, el Pla de l'Estany i el Pla d'Urgell. De fet, però, el més significatiu és que la divisió provincial continua present.

Les institucions d'autogovern assoliran un gran protagonisme, però tot i això, en el principi d'aquesta etapa les institucions privades que havien treballat de forma destacada en la producció del coneixement científic del territori, cobrint les mancances de les institucions públiques de l'època, com és el cas de Banca Catalana, continuaran publicant un volum important d'articles i llibres. Aquesta continuïtat cal emmarcar-la en el clima d'eufòria política i social, que no econòmica, que viu el país.

Un cop superats aquests primers moments, la Generalitat es converteix en un element molt important, guanyant el camp que les institucions privades van deixant lliure. Aquestes institucions es dedicaran a partir d'ara fonamentalment a les temàtiques sectorials, que estaran molt condicionades per la situació econòmica. Perduren de la etapa anterior els interessos per la localització industrial, però els canvis que s'estan produint en el sistema capitalista (model de producció flexible, internacionalització de l'economia i revolució tecnològica) generen noves temàtiques. Adquireix gran importància el tema urbà, doncs les ciutats són les principals protagonistes dels canvis de base econòmica i de la recuperació econòmica dels anys vuitanta.

Pel que fa a la geografia universitària, fins l'any 1985 es produeix un gran augment en el nombre d'estudiants, però a partir d'aquesta data el descens del pes específic que les carreres de lleures tenen en la societat també afecta a aquesta disciplina.

El govern autonòmic i els nous aires que envolten els ajuntaments democràtics propicien nous temes de treball en els quals els geògrafs hi participen en competència amb altres professionals. El 1986 es produeix l'ingrés de l'Estat Espanyol a la Comunitat Econòmica Europea i la necessitat d'adaptar les lleis estatals a les de la CEE genera noves temàtiques, com ara els impactes ambientals, el desenvolupament regional, etc.

La universitat orienta els seus treballs en dues vessants: la recerca bàsica (reflexió sobre la pròpia ciència) i la recerca aplicada. A grans trets els treballs s'han emmarcat en l'evolució de la pròpia ciència i dels diferents paradigmes que es donen simultàniament. Pel que fa a les temàtiques, persisteixen les de l'etapa anterior: anàlisi de les estructures territorials i de les migracions entre altres, a les quals s'hi afegeixen les de nova aparició: geografia del gènere, temes relacionats amb el medi ambient (ja siguin per encàrrec de les administracions o fruit de la investigació), i estudis urbans. També es tracten parcialment temes

com els que fan referència a grups minoritaris i a aspectes sectorials (geografia del turisme, etc).

Tot i això, els geògrafs segueixen sense exercir el paper predominant que els hauria de correspondre en el camp del coneixement del territori, essent escassa la seva participació en temes tant geogràfics com és l'anàlisi regional i els grans debats respecte l'ordenació del territori. Potser la seva aportació principal hagi estat donar a conèixer els Sistemes d'Informació Geogràfica (SIG), que han obert noves temàtiques.

4.2. Banca Catalana i el Servei d'Estudis

La primera constatació a l'analitzar les publicacions del Servei d'Estudis de Banca Catalana és la considerable disminució de la producció en tots els ordres, des dels treballs relacionats amb el coneixement del territori, fins als propis d'una entitat bancària.

Així, si en la primera etapa dominava la publicació de llibres, en aquesta segona són més nombrosos els articles de la *Revista Econòmica*. La caiguda de la producció és tal que durant els anys 1982 i 1983 no es publica cap llibre. Les raons d'aquesta baixa productivitat són vàries: la crisi de Banca Catalana, que propicia la intervenció del Banco de España; l'auge de les ja mencionades administracions públiques; i finalment el fet que Jordi Pujol deixés la presidència del Consell d'Administració de Banca Catalana. Aquesta última raó és sens dubte la causa principal de la baixa productivitat del banc en aquest període. Com ja hem vist, Pujol es preocupava per la investigació en ciències socials i especialment per la «descoberta del nostre territori». La gran baixada en la productivitat del Servei d'Estudis és immediatament posterior a la sortida de Jordi Pujol del banc i als fets esmentats.

Els nous gestors del banc es decanten per una política encaminada a la recerca d'una rendibilitat més gran, és a dir, a una gestió bancària convencional. Enrera queda l'etapa en la qual Banca Catalana era un banc al «servei del país» i on la seva política, especialment la territorial, responia a interessos que no eren purament comercials. Tal i com ens manifesta el director del Servei d'Estudis, respecte a la política d'obrir oficines per cobrir tot el territori i convertir-se així en el banc del país «... potser hauria estat més rendible obrir oficines a Barcelona».

Pel que fa al Servei pròpiament, la nova direcció el redueix a la mínima expressió. La *Revista Econòmica* continua publicant-se, ara però, amb molt poc personal en nòmina, passant a predominar les col·laboracions exteriors puntuals. Respecte a les publicacions en forma de llibre, ja hem indicat que existeix un període de dos anys en els quals no se'n publica cap, passant a desenvolupar el Servei, a partir del moment en el que la crisi se situa en el punt més greu, funcions d'editor i a patrocinar aquells treballs que considera més interessants sota el prisma del benefici publicitari o del prestigi per a l'entitat. Aquesta funció sovint la realitza en col·laboració amb altres institucions, com

ara la Generalitat i ajuntaments. Un cas típic en aquesta situació es dona en les publicacions de Pere Lleonart.

4.3. Publicacions de Banca Catalana

Els treballs produïts o publicats pel Servei d'Estudis són molt diferents dels de l'etapa anterior. Hi ha una preocupació per l'equilibri territorial, que porta a estudiar els efectes desequilibradors dels factors de creixement i els sistemes urbans. A més a més d'aquests nous interessos encara són presents els treballs d'introspecció i coneixement del territori.

Per tractar aquest apartat hem cregut convenient subdividir-lo en tres: un primer en el qual tractarem els treballs que segueixen en la línia de l'anterior etapa, un segon on hi tenen cabuda els de nova orientació, i un tercer i últim on referenciem els que hem considerat com a principals aportacions.

4.3.1. Treballs que segueixen la línia de la primera etapa

Entre ells destaca el realitzat pel Grup d'Estudis de l'Alt Urgell, publicat el 1976 sota el títol de *La Seu d'Urgell. La seva realitat socio-econòmica des d'una perspectiva comarcal*. Aquesta obra, igual que la resta d'obres comarcals de la primera etapa, té com a objectiu promoure l'interès pel coneixement de la realitat social i econòmica de les comarques catalanes. Es tracta d'una monografia àmplia i exhaustiva, que té com a principal novetat la preocupació pels temes medioambientals, com la pol·lució i la qualitat del paisatge, tot i que aquests aspectes encara són tractats de forma molt breu.

Altres treballs amb característiques similars són el de Lleonart i Ardèvol, *La Ribera d'Ebre: una visió de futur*, de 1980. En la mateixa línia però amb una escala diferent estan els treballs de Brunet, *L'agricultura catalana, estudi econòmic*, també de 1980; i el d'Anguera, *Rubí, un estudi socio-econòmic*, de 1987. Tots aquests treballs són molt descriptius i utilitzen una visió economicista del territori que se serveix de les variables clàssiques emprades en la primera etapa.

En aquesta mateixa línia, a la *Revista Econòmica* de Banca Catalana es publica una sèrie d'articles com és el cas de *Una aproximació a l'economia de Montblanc*, de Josep Martí, de 1983. Aquest article és un estudi típic d'ordenació territorial basat en els tendències demogràfiques i socioeconòmiques.

Comentari similar és el que podem fer de l'escrit de Modest Fluvià, *Economia de muntanya: la pluriactivitat com a estratègia de desenvolupament. Aplicació al Pirineu català*, de 1984. En aquest cas es tracta d'un estudi de caràcter general que aporta una valoració que pot ajudar a entendre la problemàtica de la realitat socioeconòmica del Pirineu. Creiem que el seu caire generalitzador l'ha fet oblidar la diversitat pirenaica i no l'ha permès aprofundir en els problemes que l'autor apunta.

En general, els articles que segueixen la línia marcada en l'etapa anterior són clarament conservadors i no aporten nous elements al coneixement del territori. Aquest és especialment el cas de l'article escrit el 1981 per Sabartés, *La regió frutera de Lleida vint anys després*, i que com el seu títol indica és una revi-

sió de l'obra de 1970 d'Ernest Lluch i Ramon Seró, *La regió fruitera de Lleida*. El seu objectiu és revisar la visió que es tenia d'aquesta regió a partir del llibre de Lluch i Seró. Sabartés defensa en el seu article que l'àrea estudiada ha canviat substancialment. Canvi que es sustenta en la modernització agrària, en la delimitació espacial de la producció i en l'evolució dels diferents conreus. L'anàlisi, al nostre entendre, és molt localista, ja que no contempla l'àmbit indirecte de la producció fruitera, el consum local, les exportacions a la Unió Europea, etc.

L'article que creiem més interessant és el de Rosell i Foixà de 1984, *El procés d'industrialització de Tarragona (1958-79): una reflexió crítica*. L'article recull els aspectes tractats a la seva tesi doctoral.²⁸ Els objectius, tal i com indica el títol de l'article són els aspectes lligats al procés d'industrialització de Tarragona. L'autor intenta respondre a la pregunta: va estar la gran indústria el motor de la industrialització i la dinamitzadora de l'estructura productiva de l'entorn? El treball recull el procés històric industrialitzador i les característiques d'aquest. La conclusió és que la gran indústria va bloquejar a la petita i que la crisi de la primera posa en dubte el model d'industrialització. Les variables que utilitza l'autor són principalment les socioeconòmiques, com per exemple, l'ocupació industrial per sectors i l'estructura del capital, entre altres. Al nostre entendre és un bon treball, del qual destaca per sobre de tot el seu missatge final: no sempre la gran indústria és la que reporta més beneficis a una comarca.

4.3.2. Els nous treballs

Sota aquest títol genèric hem inclòs una sèrie de treballs, menys nombrosos que en l'etapa anterior, en els quals hi predominen els articles de la *Revista Econòmica* que engloben una temàtica nova i molt diversa, que tracta la planificació, els equilibris territorials, els factors de localització, els treballs comarcals amb una nova orientació i els relacionats amb els temes urbans.

Respecte als primers, la planificació i els equilibris territorials, destaca l'article de Rafael Pujol de 1975 *El Planejament Territorial de Catalunya*. Aquest treball té com a objectiu analitzar la planificació territorial i plantejar la necessitat d'una estructuració i vertebració futura. Analitza el model de l'època i proposa un plantejament amb un enfocament modern i dinàmic. Conclou que Catalunya té un model territorial concentrat i que ha de caminar cap a un d'equilibrat, amb un major protagonisme de las regions.

Les variables que utilitza són de caràcter fonamentalment demogràfic, i l'article acaba tenint un caire històric sobre el procés de planejament territorial a Catalunya. La seva proposta final és la ja esmentada, que dóna un major protagonisme a les regions que segons Pujol, passa pel seu reconeixement i dotació d'una capacitat financera i de decisió.

Dins d'aquesta mateixa línia de buscar els equilibris trobem l'article, resum de la tesi de Pilar Riera, *Les àrees funcionals a Catalunya* de 1988. El seu objectiu és el d'estudiar les relacions funcionals entre les localitats i l'estructuració

del territori que es desprèn dels intercanvis de béns de consum i serveis. Les variables són les que determinen els intercanvis funcionals del comerç, serveis i administració: de comunicació, sanitaris, educatius, culturals, professionals, assegurances, compra-venda i serveis administratius. Queden fora l'anàlisi els fluxos industrials, financers i de relacions de propietat.

Es tracta d'un treball interessant, que ens mostra com el territori català s'organitza des d'un punt de vista funcional en espais molt jerarquitzats, que cada un d'aquests espais és el resultat de relacions funcionals diferents i que aquesta estructura funcional és summament complexa.

Algunes de les temàtiques, com ja hem indicat anteriorment, no són noves, n'és un bon exemple el de Modest Guijoan i Francesc Cots de 1989, *Industrialització de Catalunya i factors locals*. L'objectiu és el de reflexionar sobre els factors de localització que han intervingut i intervenen en els processos de formació i de transformació de la base industrial de les comarques de Catalunya.

La metodologia del treball parteix de la concepció de Richardson amb l'anàlisi de tres tipus d'economies: economies d'escala interna, que normalment tenen poca rellevància des d'un punt de vista locacional perquè l'economia d'escala la decideix internament cada empresa; les economies externes físiques; i les economies externes derivades de l'existència d'un teixit industrial més o menys consolidat, que s'anomenen de relació interindustrial. Les dades sobre aquestes economies es basen en les de l'afiliació a la seguretat social, població activa i dades històriques bibliogràfiques.

El treball analitza molt bé i amb bibliografia actual (1986-88) els factors de localització industrial. Defugint els criteris geogràfics (i creiem que, en aquest cas, molt encertadament), els autors utilitzen criteris socioeconòmics i històrics. El model sorgeix, doncs, no d'una concepció geomètrica de l'espai, sinó de la realitat d'intercanvis i producció industrial.

Finalment, el Servei d'Estudis de Banca Catalana també publica una sèrie de treballs comarcals amb un enfocament nou, com el de Pere Lleonart, de 1981: *El Maresme: les claus de la seva contínua transformació*. Es tracta d'un treball econòmicista com en l'etapa anterior, en el qual es tracten temàtiques noves com ara les problemàtiques de cada un dels municipis, la degradació urbanística etc. Del mateix Pere Lleonart, junt amb d'altres col·laboradors, el Servei d'Estudis publica treballs amb l'enfocament similar del d'Olot, i sobre d'altres ciutats, realitzats per altres autors, sobre Rubí, l'Hospitalet... (vegeu bibliografia).

De tota manera, i per tal de no estendre'ns massa, a continuació comentem les obres que hem considerat com a principals aportacions, on figuren les més destacades de Pere Lleonart i els seus col·laboradors, que tracten algunes de les temàtiques esmentades.

4.3.3. Principals aportacions

De totes les obres publicades pel Servei d'Estudis de Banca Catalana, hem considerat com a principals aportacions tres treballs de Pere Lleonart. El pri-

mer, *Els atractius industrials de les vint-i-nou ciutats de Catalunya* (1980), va ser patrocinat exclusivament pel Servei d'Estudis, i els altres dos, *El potencial econòmic del sistema de ciutats de Catalunya* (1988) i *Les potencialitats dels centres industrials de tercer nivell* (1989), publicats amb la col·laboració de la Generalitat de Catalunya.

Aquests treballs s'inscriuen en la línia de preocupació per les ciutats que existia els anys 80. En aquesta dècada s'inicia una etapa crítica per a les ciutats en la qual es produeixen grans canvis que obliguen a repensar el model urbà existent. En dècades anteriors i fins a la crisi dels anys 70, en els països desenvolupats l'atenció a la ciutat se centra en controlar i racionalitzar el creixement, i els desequilibris econòmics i socials de la població urbana, intentant crear dotacions més equilibrades i homogènies.

En la dècada dels 80, després de la darrera crisi econòmica, es produeix un relleu de les ciutats que afecta a la base productiva, social, l'entorn físic i l'urbanisme. En definitiva, canvia el mode d'actuar en la ciutat i es converteixen en les principals protagonistes de la recuperació econòmica per dues raons fonamentals: pel nou paper que les economies postindustrials li assignen i per les polítiques urbanes dirigides a adaptar les ciutats a aquest nou paper.

Aquests processos que són difícils d'entendre a microescala, afecten en primer lloc i amb major intensitat a les grans ciutats, però també s'estén a les ciutats mitjanes i petites. El paper de les ciutats en la revitalització econòmica és tal que la recuperació econòmica d'un país, d'una regió o d'una comarca passa, en primer lloc, per la recuperació de les seves ciutats i per la seva capacitat per atraure inversions. Alhora, es desencadena una competència entre ciutats per reforçar la seva centralitat respecte de la seva àrea d'influència. Les administracions municipals, creen gabinets d'imatge, eslògans, promoció i màrqueting de la ciutat, tot venent els seus trets diferencials i els seus principals atractius.

Les obres de Pere Leonart s'inscriuen en aquesta línia com, per exemple, *L'atractiu industrial de vint-i-nou ciutats de Catalunya*, i són pioners en aquest enfocament de la ciutat, malgrat que aquesta obra, com també les altres seves dues, tracten aspectes parcials com el de la localització industrial.

Aquesta primera obra analitza les possibilitats de creixement industrial, que es localitzen en les vint-i-nou principals ciutats catalanes, sense incloure Barcelona i la seva àrea metropolitana. Leonart analitza nombroses variables, des de les més clàssiques com el creixement, l'especialització (% d'ocupació en un sector determinat, concentració industrial), fins a serveis, infraestructures i comunicacions, per a empreses i persones.

Per concloure, Leonart defineix una sèrie d'eixos sobre el territori i elabora una fitxa amb les principals característiques de cada una de les ciutats per a la localització industrial, fet que constitueix una base de referència per a possibles usuaris que puguin localitzar una indústria.

Es tracta d'un treball que no genera informació nova, però que agrupa la ja existent per a cada ciutat sota un prisma únic. En definitiva, un estudi de caire qualitatiu que aporta l'interès metodològic d'una recopilació comparada dels

avantatges de les ciutats de la Catalunya no metropolitana. Les possibilitats de creixement es tracten amb criteris de racionalitat industrial i el caràcter de l'entorn de les poblacions estudiades, les projeccions futures de cada població conviden a reflexionar sobre les seves possibilitats. A més, s'ha d'afegir el fet que ja hem esmentat de ser el pioner en tractar aquests aspectes de la localització tenint en compte com a escala la ciutat.

La segona obra, *El potencial econòmic del sistema de ciutats de Catalunya* (1988), és una ampliació de l'anterior, en la qual manté l'anàlisi sobre vint-i-nou ciutats, amb alguna lleugera modificació. De la mateixa manera que en l'anterior obra, no justifica el perquè de la seva elecció. Aquesta ampliació permet tractar el conjunt de l'activitat econòmica. Al final també realitza una fitxa on hi incorpora les noves variables, resultant la diagnosi molt repetida i similar a l'anterior.

Per últim, *Les potencialitats dels centres industrials de tercer nivell* (1989), contempla les ciutats més petites, un total de 81, que van des dels 2.000 fins als 16.000 habitants. Torna a la temàtica industrial de la primera obra i realitza una anàlisi similar. D'aquesta anàlisi se'n desprèn que hi ha ciutats de tot tipus (industrials, comercials, amb grans àrees d'influència...). El principal problema és que en tractar un nombre tan elevat de ciutats no aprofundeix en cap d'elles i no té en compte algunes de les tendències que es produeixen en les ciutats mitjanes.

5. Altres publicacions

Banca Catalana, com a entitat bancària que és, publica molts articles sobre aspectes financers, bancaris, econòmics, etc. Cal entendre, doncs, el seu Servei d'Estudis en aquestes dues facetes: la primera com a desenvolupador d'una tasca políticossocial durant uns anys en els quals el país estava mancat d'activitat pública en aquest sentit; i en una segona vessant que referenciem en aquest apartat, la pròpia del servei d'estudis d'un banc comercial.

Per tant doncs, quan diem «altres publicacions» ens referim a aquest tipus de producció de caire fonamentalment financer, que tot i ser sovint el component principal de llibres i articles del Servei d'Estudis, dins de les característiques del treball que ens ocupa, ha de tenir per força un tracte marginal.

Malgrat la divisió que hem fet entre aquests dos blocs, hi ha publicacions que hi estan a cavall. Algunes d'aquestes hem tingut oportunitat de citar-les, com és el cas de la trilogia *Preus del sol* (Aragó, Catalunya i País Valencià), *L'economia del Baix Maestrat*, *La indústria surera a Catalunya*, etc, doncs tant es poden veure sota una òptica territorial, que sens dubtes contempen, com sota el seu contingut específic.

Com ja hem vist fins ara, la producció de la primera etapa, la que va des de la fundació fins el 1974, és molt més rica en volum d'obres i en diversitat de temes tractats, centrant-se la segona etapa en la publicació d'aspectes més bancaris. Per tant doncs, sota el punt de vista no territorial, és el període que arren-

ca el 1975 el que hem de considerar més específicament dedicat a l'orientació que hem agrupat sota l'apartat «Altres Publicacions».

Tot i aquesta dedicació específica, les circumstàncies esmentades en l'apartat que fa referència al segon període, i que podem resumir en la progressiva extensió dels treballs publicats per institucions públiques i la crisi de Banca Catalana, que fan que la producció del Servei d'Estudis es vagi reduint. Publicacions com la *Memòria Econòmica* poden acabar desapareixent en un futur proper, doncs institucions com la Cambra de Comerç, per exemple, editen obres de similar contingut i disposen de recursos econòmics que el banc no pot destinar-hi.

Trencant la dinàmica de debilitat editorial que hem exposat, ens apareix la *Revista Econòmica* de la qual recentment se'n ha publicat el número 100. Dins d'aquesta revista seguim trobant articles signats per destacats economistes, com és el cas de Gasòliba, Lluch, Leonart i Castells, que demostren la bona salut d'aquesta publicació.

Un últim fet destacable d'aquesta segona etapa, tant pel que fa a les publicacions de caire territorial com per a les que tracten temes financers, és que els seus autors són sempre personal extern al Servei d'Estudis. És a dir, són polítics, economistes, geògrafs, etc, que fan treballs puntuals però que no figuren en la plantilla del banc.

6. Valoració personal del director del Servei d'Estudis de Banca Catalana

Donat que estem tractant aspectes de la nostra història recent dels quals encara no se'n han fet publicacions que ens puguin oferir la valoració del què va suposar la tasca realitzada per institucions com Banca Catalana i altres, en el coneixement del territori, hem considerat que aquestes mancances es podien suplir amb les opinions de les persones que van desenvolupar un paper preponderant en la institució que ens ocupa.

Per aquest motiu vam sol·licitar una entrevista²⁹ amb el Sr. Artur Saurí, director del Servei d'Estudis des de la seva fundació, que molt amablement va atendre la nostra petició i ens va concedir l'entrevista que reproduïm a continuació.

6.1. Entrevista amb Artur Saurí

Estem intentant veure què ha fet el Servei d'Estudis de Banca Catalana, pel que fa a l'estudi del territori. Tot i això, a mesura que hem anat treballant en la bibliografia de les publicacions de vostre Servei hem trobat molts títols que relacionen economia i territori, per la qual cosa intentarem veure'ls ambdós.

— Si li sembla, podem començar per situar una mica el Servei. Com ha nascut i quines necessitats socials, econòmiques, etc, tenia Banca Catalana per engegar aquest projecte?

El Servei va néixer el 1964 de la mà de Jordi Pujol que aleshores portava la direcció de Banca Catalana. A mesura que el banc creixia i anava canviant de seu social el Servei d'Estudis també ho feia.

L'objectiu del Servei sempre va estar doble, per una part ser útil a l'activitat bancària i per una altra contribuir a «fer país».

Pel que fa als interessos pròpiament bancaris, la finalitat era conèixer la realitat social contemporània. Aquest seria un objectiu que anava lligat a la constatació de l'operativa bancària i a la descoberta del que es feia en altres països. El mercat bancari espanyol s'anava modernitzant poc a poc, incorporant processos i metodologies estrangers.

Pel que fa al coneixement de territori, a mesura que Banca Catalana s'anava expandint necessitava conèixer la realitat del marc geogràfic que l'envoltava. Aquesta entitat havia nascut a Olot i posteriorment va traslladar la seva seu central a Barcelona en un procés d'expansió territorial. Aquesta expansió anava dirigida, en primer temps, pel Banco de España, que és qui donava permís per poder obrir sucursals. Per aquest motiu el procés d'expansió va ser lent fins 1974, any en el qual es va autoritzar la lliure obertura d'oficines.

L'expansió territorial del banc anava precedida d'un estudi que realitzava aquest Servei, tot i que habitualment no es feien des de dintre del banc, gairebé sempre eren persones externes. A finals del anys seixanta es va crear dins del Servei d'Estudis una secció d'estudis comarcals que va dirigir Ernest Lluch i que va fer llibres com ara «El Camp de Tarragona», «El Baix Maestrat», «Sant Feliu de Guíxols», «Els preus del sòl», etc. Aquest últim dirigit per Ernest Lluch, amb col·laboradors com Joan Gaspar.

Una altra publicació d'aquesta època va ser la «Delimitació de les àrees funcionals a Catalunya», en la qual hi van treballar, a més d'Enric Lluch, Pilar Riera, Eugeni Giralt... ara no puc recordar tots els noms.

Una altra línia, d'un interès més propi del banc i que va ser de tipus més sectorial es duïa a terme des de dintre del Servei, tot i que també se'n van encarregar a l'exterior. La persona que portava el pes d'aquest aspecte de les publicacions era en Carles Gasòliba. Es van fer estudis sobre les indústries càrniques, els transformats plàstics, les indústries farmacèutiques i una colla d'estudis d'aquest tipus.

Es van fer treballs sobre les Illes, com ara «La via menorquina al creixement», i posteriorment un sobre Mallorca.

A més a més dels ja citats, al Servei hi ha col·laborat moltíssima gent, tant des de l'exterior, com els que ja he citat: Pilar Riera, Enric Lluch, Eugeni Giralt...

A part d'això, la plantilla del Servei ha anat fent publicacions periòdiques, hem fet una revista trimestral, que primer contenia articles signats pel propi Servei o per gent del Servei i que posteriorment va anar donant entrada a autors externs, fins que avui quasi tots són col·laboradors externs. Pràcticament hi han signat tots els economistes importants de Catalunya. Al mateix temps es fa un informe anual sobre l'economia catalana sota el títol d'Evolució Econòmica, i que va començar l'any 1967, és a dir, fa més de 25 anys. Se'n fa una edició per a Catalunya i una altra per al les Illes. Pel que fa a aquesta segona, està editada conjuntament amb

Sa Nostra, la caixa d'estalvis de les Illes Balears.

– Les obres firmades pel Servei d'Estudis de Banca Catalana, com ara *Catalunya: indústria i demografia*, *Localització i dinàmica de l'activitat econòmica*, etc, estan dirigides per Ernest Lluch?

No, l'Ernest Lluch solament dirigia els estudis més comarcals, com els que ja he citat: «El Baix Maestrat», «La Regió de Tarragona», «La Regió fruítera de Lleida», etc. Tot i això també va fer altres obres més generals com «Els preus del sòl». També va fer una sèrie d'articles a la revista del banc.

– Ens han semblat molt interessants les publicacions dels anys seixanta, doncs la majoria d'articles i de llibres estan en català i contenen una certa càrrega política que es pot endivinar en una lectura entre línies. Suposem que això deuria comportar dificultats polítiques i institucionals.

Al començament recordo que quan tot s'havia de portar a censura naturalment que representava una dificultat, però en ser llibres tècnics no s'hi posaven gaire. Al mateix temps no oblidem que existia una autocensura pròpia, per la qual cosa un mateix no anava més enllà del que li semblava que es podia dir, perquè sinó t'exposaves a que la publicació no pogué ser editada. Tot i això alguna vegada ens havien marcat algun paràgraf que s'havia de corregir.

Recordo concretament que a la revista del banc, que des del començament vam voler que hi hagués articles en català, vam tenir alguna dificultat. Al principi era bilingüe, català i castellà, però des de fa molts anys que és exclusivament en català. Per poder passar la censura vam demanar permís per editar una revista en castellà, anglès, francès, italià, català, etc. Ho vam deixar així, i ens ho van admetre, però si s'hagués demanat el permís per a una revista exclusivament en català possiblement ens haguessin dit que no. Haurien dit que no és cosa del banc fer política, però de la manera que ho vam presentar ens ho van admetre.

– Nosaltres a grans trets hem distingit dues etapes. Una primera, en la que com vostè mateix deia, hi ha un intent per conèixer el territori, per la qual es fan molts estudis comarcals i locals. Una segona etapa en la qual els estudis són d'un altre caire, amb més profunditat. Vostè també distingiria aquestes dues etapes o faria una altra separació?

Bé, potser sí que la primera etapa està més dedicada als estudis comarcals, però al cap d'un temps aquesta via s'esgota. S'esgota perquè hi ha altres entitats, com per exemple la mateixa Caixa d'Estalvis de Catalunya que fa una sèrie molt llarga de monografies comarcals, i en canvi s'agafen aspectes més puntuals del territori.

Tot i aquest canvi d'orientació, fins no fa massa encara hem fet publicacions de caire comarcalista, com ara la dedicada al Maresme. Per la qual cosa als articles i llibres que podem definir com més en una altra línia, destacaria el tema dels factors de creixement en el territori, treballat per Pere Lleonart, i que han merescut el premi Catalunya de l'Institut d'Estudis Catalans. Entre aquests cal destacar «Els objectius industrials de vint-i-nou ciutats de Catalunya». Posteriorment aparei-

xen en les publicacions una sèrie d'aspectes més puntuals del territori, com pot ser el creixement equilibrat.

Un clar exponent de la primera etapa va ser el primer article sobre Olot, dirigit per Hortalà, en el qual la limitació física de la comarca centrava bona part de l'escrit. Ara per contra es parla més de la vessant econòmica, de veure com es pot dinamitzar la comarca.

– On marcaria vostè el punt d'inflexió entre un període i l'altre: en la transició política, en el canvi de règim, ...?

No, no, la política estatal no té cap incidència en el afers del Servei d'Estudis. Simplement la vida fa que de vegades t'interressis més per un tema i que després ho facis per un altre. Sobre això hi ha revistes econòmiques americanes que demostren els punts que han estat de moda. Ara prima el creixement econòmic, després prima l'equilibri, després un altre tema... Una mica s'arriba a l'esgotament dels temes, perquè ho fan altres persones i entitats o per altres motius.

- Publiquen molts treballs, com per exemple el que vostè ens citava els *Preus del sòl*, que es fa per al País Valencià, per al Principat, per a l'Aragó i per a les Illes, però en cap cas, ni en el primer període ni en el segon, no hem vist un tractament dels Països Catalans en conjunt. Hi ha alguna raó per a no fer-ho?

No hi ha cap raó, cap en absolut. Simplement que no crec que hi hagi cap estudi d'aquest tipus fet per al conjunt del Països Catalans.

Per part del banc no hi havia interès per fer un estudi d'aquest tipus, doncs els treballs que es fan, directament o indirecta, estan en funció del profit que se'n pugui treure. En aquest sentit, per exemple, quan el banc va decidir instal·lar-se a Mallorca, va fer un estudi de l'economia mallorquina, però un estudi sobre els Països Catalans bancàriament no té cap interès.

– El que ens resulta curiós és que només apareix algun títol, crec que dos: un és *Los mercados del Este* i l'altre és *Los precios del suelo en Aragón*, que no tracten unitats territorials del Països Catalans.

«Los mercados del Este» va sortir per un aprofitament bancari. El banc va destinar una persona a fer un estudi sobre les possibilitats d'intervenir, de conèixer aquesta economia, per les necessitats del banc en aquells moments. L'estudi anava dirigit al mercat de les exportacions i de les importacions. Això no deixava de ser una mostra de que el banc es preocupava per comerciar amb els països de l'est.

Pel que fa al treball envers l'Aragó, el banc va obrir una oficina a Saragossa, i donat que el tema dels preus del sòl no estaven recollits en cap publicació, el banc va aprofitar la sèrie sobre el tema que hi havia per a Catalunya i per a València, per fer el mateix per a l'Aragó. D'aquest llibre se'n han fet dues edicions, l'última de 1981, i encara ens en demanen, tothom: inspectors d'hisenda, notaris, etc, doncs no s'ha fet res més al respecte.

Pensar en fer una reedició representa un cost molt elevat, perquè es necessiten molts col·laboradors per tot el territori per tal de tenir els preus. Abans els bancs gastaven més

diners en aquests treballs, però ara la crisi fa que tothom hagi retallat despeses. Prova d'això és que tots els serveis bancaris han desaparegut: el de Banca Mas Sardà, el de la Caixa, etc. Molts eren elements d'utilitat interna del banc, però també formaven part de la imatge que la entitat donava a l'exterior. De fet jo des de la llarga vida que porto en el Servei d'Estudis de Banca Catalana he vist com de les moltes revistes de qualitat que rebíem, tant de bancs anglesos, com d'altres, ara no en rebem cap.

– Per aquest motiu econòmic que ens exposa?

És clar, és per aquest motiu. Per retallar despeses, així revistes molt bones, com la del Lloyd's Bank i la del Barclays Bank també han desaparegut. Només en queda una, em sembla que és la del National Westminster. Un altre banc que tenia una revista de prestigi era la Banque National de Paris, amb una publicació trimestral de molta qualitat. Han anat desapareixent quasi totes perquè tothom ha reduït despeses, donat que aquestes revistes són de distribució gratuïta.

– Quina participació tenia dintre del Servei d'Estudis a l'hora d'escollir línies de treball, temes d'estudi, etc, el llavors president de Banca Catalana i ara president de la Generalitat de Catalunya, Jordi Pujol?

Ell era l'inspirador del Servei d'Estudis i participava en la selecció de temes i en l'orientació dels estudis de coneixement de Catalunya. Tenia molta influència.

Banca Catalana va néixer amb vocació de ser un banc de Catalunya, i per tant, es van obrir moltes oficines per tal de cobrir el territori, per estar a tot arreu, quan potser hauria estat més rentable obrir oficines a Barcelona.

Darrera d'aquesta vocació de territori apareixen uns estudis locals, comarcals i regionals, impulsats moltes vegades pel propi president del banc.

– A més a més de *Els preus del sòl*, quines són les aportacions que vostè considera més importants?

Jo destacaria tota la sèrie de publicacions de llibres i també la continuïtat d'una revista econòmica de la que ara hem tret el número 100, revista que es va començar l'any 1966 i que encara perdura avui.

La revista del banc és la més antiga que es fa a Catalunya, per la qual cosa cal considerar aquesta continuïtat com una fita important.

També és de destacar que molta gent ha passat pel Servei. Durant molt temps hi havien tres o quatre estudiants fent pràctiques en períodes curts de temps, la qual cosa permetia oferir certa formació a un elevat nombre d'universitaris.

– De la situació actual, que suposa un alentiment, quins projectes estan en marxa?

Nosaltres continuem fent aquest informe anual, la «Evolució Econòmica», que segueix sortint cada any. El de Balears també surt cada any.

En quant a llibres, s'en fa amb menys freqüència, ara portem dos anys que no n'hem fet cap. El que fa molt de temps que ja no fem són estudis fets des de dins de Servei, ara es fan per gent externa.

També influeix que ara hi ha altra gent que fa estudis d'aquest tipus: departaments de la Generalitat i altres organismes.

– En aquest aspecte podem destacar que quan hem treballat qualsevol institució del tipus del Servei d'Estudis del seu banc, en temps pre-democràtics, ens apareix una gran producció. Però un cop es normalitza la situació política del país la iniciativa privada deixa pas a la iniciativa pública.

Ara inclús hem editat algun llibre conjuntament Generalitat de Catalunya i Banca Catalana.

Crec que els temes que publiquem en el nostre Informe Econòmic algun dia es qüestionarà si cal que continuïn, doncs organismes com la Cambra de Comerç, Indústria i Turisme edita una memòria cada vegada de més qualitat. La Generalitat també té publicacions anuals sobre l'economia, per tant potser cal que la iniciativa privada es dediqui a unes altres coses i aquests estudis restin en el sector públic.

– Ens sobta una mica que digui que no hi havia dificultats polítiques durant els anys seixanta per parlar de comarques, de la Generalitat, etc, doncs la imatge que tenim d'aquella època és la d'una censura molt dura.

El primer llibre en el qual es parla de les comarques deuria ser el de Pere Lleonart, «Localització de l'activitat econòmica». Era un treball realitzat sobre una base comarcal, tota l'activitat econòmica s'estudiava sota la comarca, però el que succeïa és que els censors no ho preniem com un fet reivindicatiu nacional. A nivell de govern es creia que tot i utilitzar unitats territorials no oficials, «las provincias no las toca nadie». No era un perill parlar de comarques, com ho hagués estat parlar del retorn de la Generalitat, etc.

Hi havia dificultats, no vull dir que no n'hi haguessin, però el tractament econòmic de les comarques no era problema. D'aquesta manera vam poder iniciar el tractament econòmic i estadístic, i per tant la distribució comarcal de la població al país, la consciència de recuperació de les comarques, etc.

– Hi havia en aquells temps pressió per part de grups privats o des del mateix govern per realitzar algun tipus específic de treballs, o a dirigir alguna línia de recerca, etc?

No, a nivell que estudiéssim alguna cosa concreta, no. El que sí succeïa és que els organismes de l'Estat o d'altres influïts directament per aquest, com era el cas del Consejo Económico Sindical, feien estudis del tipus dels que feiem nosaltres. De vegades teníem ofertes seves per col·laborar, però no hi havia una intromissió en la direcció dels estudis.

Formava part de les regles del joc no dir coses que se sabia que la censura les rebutjaria, per la qual normalment un ja establia la seva autocensura. Això no vol dir que no hi haguessin dificultats, que hi eren, el que passava és que cadascú les coneixia i actuava en conseqüència.

– Nosaltres pensàvem que el règim s’humanitzava una mica després del 1959, amb l’obertura econòmica, però no creiem que fos tant.

El que passa és que les publicacions econòmiques no feien cap mal. Parlar de la comarca i de la seva economia no presentava problemes a l’estat, que sí intervenia durament quan es tractava la temes polítics.

Parlar dels preus del sòl o de les àrees funcionals a Catalunya no era cap amenaça, com ho era fer història política, parlar del retorn de la Generalitat, etc.

– Hi ha algun estudi que parla de Múrcia, de Galícia, del País Basc, etc. Com s’emmarquen dins del conjunt de publicacions del Servei?

Aquests estudis van precedir, normalment, a l’obertura d’oficines del banc. Abans d’anar a Galícia es va voler veure quines possibilitats tenia el banc, era un interès comercial i de penetració bancària. Banca Catalana volia ser un banc preocupat pel territori i no només un banc de fer diners. Els economistes que van fer el treball, Ferrer Escofet, Grifoll, Cullell, etc, van reunir a les cambres agràries i comercials i a altres institucions públiques per recollir la informació necessària.

Al Servei d’Estudis ha estat treballant Lluís Armet, Rovirola, Carles Gasòliba i altres. Algun com Hortalà, com Ernest Lluch, com Pilar Riera, etc, no han estat en la nòmina, no eren empleats del Servei, eren col·laboradors.

– En la segona part hi ha temes com la rehabilitació de les ciutats, els atractius industrials, etc. Quina era la finalitat que es buscava en el tractament d’aquests temes?

«Els atractius industrials de vint-i-nou ciutats de Catalunya», respon a una estratègia que després s’ha posat de moda. Tractar el creixement equilibrat, el dinamisme propi de la ciutat, les intervencions per aprofitar aquest dinamisme, buscar els atractius que poden portar inversions forànies, etc. Aquesta era una mica la preocupació d’aquests tipus de publicacions.

– Després també hi ha una sèrie de petites publicacions locals, com ara Rubí, l’Hospitalet del Llobregat. Quins eren els criteris per escollir les poblacions?

L’origen és dispers, per exemple l’Hospitalet no el vam fer nosaltres, el va fer la Banca Mas Sardà i nosaltres el vam heretar.

Altres vegades la iniciativa d’un estudi ve de persones lligades al banc, però no és iniciativa directa del Servei. Així Pere Lleonart que té un despatx privat i fa estudis i algun cop ha participat Banca Catalana en la publicació d’algun treball.

Una altra situació pot ser atendre peticions que es fan des de la societat. Així des del banc no hi havia cap estratègia per fer un estudi de Rubí, però va ser el propi ajuntament el qual ens va proposar col·laborar en aquesta publicació. Posteriorment es va veure l’interès de continuar amb aquesta sèrie i es van fer el volum de Vilafranca de Penedès i de Vic, però no va tenir continuïtat.

7. Consideracions finals

Banca Catalana ha desenvolupat una tasca molt important en el coneixement del territori català. És especialment positiva i productiva la primera etapa en la qual es publiquen nombrosos treballs de tota mena, des dels de caràcter purament econòmicista, passant pels de caire divulgatiu, fins a les importants innovacions que van suposar els treballs de l'Ernest Lluch i Joan Gaspar en relació als preus del sòl.

En la segona part la producció de l'entitat disminueix considerablement, el Servei d'Estudis passa a convertir-se en un patrocinador de treballs i deixa de produir-los. Tot i això hi ha importants aportacions, com els treballs de Pere Lleonart i els de recerca d'equilibris com són els de Pilar Riera. En general, els treballs relacionats amb el territori, on predominen els articles de la *Revista Econòmica*, són més tradicionals i conservadors que els de la primera etapa. Possiblement el canvi d'orientació després de la crisi de Banca Catalana tema que no hem tractar perquè no és l'objectiu d'aquest treball, no sigui aliè a aquesta línia més conservadora i econòmicista.

Un clar exemple de la diferència entre les dues etapes és que a la segona cap treball tracta temes medio ambientals, tot i ser temes de gran preocupació social en l'actualitat, mentre que en els treballs de la primera etapa, com és el cas de Pere Campistol i l'Ernest Lluch sobre la Costa Brava del 1972, fan referència als impactes ambientals i denuncien la destrucció que s'està produint del nostre paisatge, tot i que ho fan de forma molt breu, doncs no era la prioritat del moment.

Alguns dels objectius que inicialment ens havíem marcat, no els hem pogut aconseguir de la forma que ens hagués agradat, doncs la informació de la qual hem disposat no ens ha permès saber les persones que han treballat al Servei d'Estudis. Les diferents publicacions de Banca Catalana no ofereixen informació al respecte i no hi ha una literatura científica que tracti aquestes temes. Inclús del número 100 de la *Revista Econòmica* que coincideix amb el 30 aniversari de la fundació del Servei d'Estudis dona molt poca informació, limitant-se únicament a citar els articles. Aquest pobre tractament que realitza la *Revista Econòmica* de la seva pròpia història, és un fidel reflex de la baixa productivitat científica del Servei d'Estudis de Banca Catalana en l'actualitat.

L'única font per conèixer les interioritats del Servei d'Estudis ha estat l'entrevista que amablement ens va concedir el seu director. A. Saurí ens va proporcionar algunes informacions però no al nivell de detall que nosaltres haguéssim desitjat. D'altra banda i continuant amb l'entrevista, algunes de les seves respostes són ambigües; malgrat que cap de nosaltres som experts en temes bancaris, ens costa concebre que la gran quantitat de treballs realitzats durant primer període obedeixin únicament a interessos bancaris, ja que, no veiem cap utilitat per a l'activitat bancària en la gran majoria dels treballs relacionats amb el territori durant la primera etapa.

Com ja hem indicat, la nostra valoració de l'activitat de Banca Catalana és positiva. També és important senyalar que malgrat són els economistes regionals els grans protagonistes, a Banca Catalana hi ha hagut sempre un lloc pels geògrafs.

En resum, ha estat un treball interessant de realitzar en el qual encara queden molts aspectes per aprofundir-hi; també es poden obrir noves línies, com ara comparar aquests treballs amb els d'altres institucions similars, o diferents, que de trenta anys ençà han contribuït al coneixement del territori català.

Notes

- ¹ Banca Catalana. 1969. *Text del discurs del President del Consell d'Administració de la Banca Catalana, S.A. a la Junta General d'Accionistes, el dia 29 de març de 1968*. Barcelona: Servei d'Estudis de Banca Catalana.
- ² Ens ha estat impossible aconseguir la relació completa de tots el personal que d'una forma a altra ha col·laborat amb el Servei d'Estudis. En qualsevol cas en l'apartat 6.2. en el que es fa referència a l'entrevista mantinguda amb el Sr. Artur Saurí queden reflectits la majoria dels esmentats col·laboradors.
- ³ Es pot veure la relació completa a l'apartat: Bibliografia.
- ⁴ Igual que en l'exemple anterior (treballs referents a comarques interiors), es pot veure la relació completa a l'apartat: Bibliografia.
- ⁵ Evidentment, la relació completa es troba a l'apartat: Bibliografia.
- ⁶ Hortalà, J. (et al.). 1966. «Presentació» de la comarca d'Olot: una aproximació a la seva realitat econòmica.
- ⁷ Les cites bibliogràfiques completes es poden consultar a l'apartat: Bibliografia.
- ⁸ pàg. 11.
- ⁹ pàg. 11.
- ¹⁰ pàg. 11.
- ¹¹ pàg. 12.
- ¹² pag. 203.
- ¹³ pàg. 12.
- ¹⁴ pàg. 11.
- ¹⁵ pàg. 6.
- ¹⁶ pàg. 5.
- ¹⁷ pàg. 5.
- ¹⁸ pàg. 7.
- ¹⁹ % de participació d'un sector dins de la indústria comarcal, dividit pel % de participació d'un mateix sector en el conjunt de l'economia catalana.
- ²⁰ Que compara el perfil industrial d'una comarca amb el perfil del conjunt de la indústria catalana.
- ²¹ Que compara la distribució comarcal d'un determinat sector amb la distribució comarcal del conjunt de la indústria.
- ²² Que reflecteix l'evolució i la tendència de la distribució espacial de la indústria.
- ²³ Veure l'apartat: bibliografia, on hi figura la relació de les publicacions de Banca Catalana.
- ²⁴ *Revista Econòmica de Banca Catalana*, núm. 100, 1993. p. 4.
- ²⁵ Anteriorment, el 1968, es publica un article a la *Revista Econòmica de Banca Catalana*.
- ²⁶ Veure apartat 6.1.
- ²⁷ Entrevista amb el Sr. Artur Saurí, director del Servei d'Estudis de Banca Catalana, apartat 6.1.
- ²⁸ Rosell i Foixà, *Validez y limitaciones de un modelo de desarrollo industrial: el caso de Tarragona (1966-1981)*. Universitat Autònoma de Barcelona, 1983.
- ²⁹ Veure annex 1.

8. Bibliografia

8.1. Bibliografia envers el territori. Primer període 1966-1974

AVELLA, J. (1974): *Los precios del suelo en Aragón*. Barcelona: Banco Industrial de Cataluña.

BANCA CATALANA. *Catalunya en xifres 1973*. Barcelona: Banca Catalana.

BANCA CATALANA. *Fuentes de financiación 1973*. Barcelona: Banca Catalana.

- BANCA CATALANA. *Text del discurs del President del Consell d'Administració de la Banca Catalana s.a., a la Junta General d'Accionistes. 1964...1968.* Barcelona: Banca Catalana.
- CAMPISTOL, P. (1973): «La indústria surera a Catalunya», *Revista Econòmica*, núm. 28.
- CAMPISTOL, P. i LLUCH, E. (1972): *Les conseqüències comarcals del turisme a la Costa Brava (de Sant Feliu de Guixols a Palamós).* Barcelona: Banca Catalana.
- FERIA INTERNACIONAL DE BARCELONA (1972): *Jornadas tècniques II: Medio ambiente.* Barcelona: Banca Catalana.
- GARAU, V. et al. (1974): *Mallorca: una introducció a la seva economia.* Barcelona: Banca Catalana.
- HORTALÀ, J. et al. (1966): *La comarca d'Olot. Una aproximació a la seva realitat econòmica.* Barcelona: Ariel i Banca Catalana
- LLUCH, Ernest (1967): «L'evolució del turisme a la Costa Daurada i el seu finançament», *Revista Econòmica*, núm. 7.
- LLUCH, Ernest i GASPAR, J. (1969): *Els preus dels terrenys industrials a Catalunya.* Barcelona: Banca Catalana i Seix Barral.
- LLUCH, Ernest i GASPAR, J. (1972): *Els preus del sòl a Catalunya.* Barcelona: Banca Catalana.
- LLUCH, Ernest i GIRALT, E. (1967): *L'economia de la regió de l'Ebre.* Barcelona: Banca Catalana.
- LLUCH, Ernest i GIRALT, E. (1968): *L'economia de la regió de Tarragona.* Barcelona: Banca Catalana.
- LLUCH, Ernest i SERÓ, R. (1970): *La regió fruitera de Lleida.* Barcelona: Banca Catalana.
- LLUCH, Enric; GIRAL, E.; REXACH, M.R.; RIERA, P.; i TORRAS, J. (1968): *Evolució de les àrees de trànsit dels autobusos de línia a Catalunya. 1934 1964.* Barcelona: Banca Catalana
- OMS, J.M. (1972): *Figueres i l'Alt Empordà. Aproximació a la dinàmica comarcal.* Girona: Banca Catalana
- PÉREZ, R. (1973): *Els preus del sòl al País Valencià.* Barcelona: Banco Industrial de Catalunya.
- PÉREZ, R. (1973): *Los precios del suelo en el País Valenciano.* Barcelona: Banco Industrial de Catalunya.
- PÉREZ, R. i PÉREZ, M. (1971): *L'economia del Baix Maestrat.* Barcelona: Banca Catalana.
- SERÓ, R. et al. (1974): *El sector hortofrutícola en Catalunya.* Barcelona: Banca Catalana i Consejo Económico Social de Catalunya.
- SERÓ, R. i MAYMÓ, J. (1972): *Transformacions econòmiques al Delta de l'Ebre.* Barcelona: Banca Catalana.
- SERVEI D'ESTUDIS DE BANCA CATALANA (1967): «La localització de la indústria del paper i arts gràfiques a Catalunya», *Revista Econòmica*, núm. 6.

- SERVEI D'ESTUDIS DE BANCA CATALANA (1968): *Catalunya: indústria i demografia*. Barcelona: Banca Catalana.
- SERVEI D'ESTUDIS DE BANCA CATALANA (1968): «La distribució de la població activa i les inversions industrials a Catalunya», *Revista Econòmica*, núm. 10.
- SERVEI D'ESTUDIS DE BANCA CATALANA (1968): *Localització i dinàmica de l'activitat econòmica*. Barcelona: Banca Catalana.
- SERVEI D'ESTUDIS DE BANCA CATALANA. (1968): *Estudis d'economia catalana. Localització i dinàmica de l'activitat econòmica*. Barcelona: Banca Catalana.
- SERVEI D'ESTUDIS DE BANCA CATALANA. (1971): «El desenvolupament industrial de la ciutat de Tarragona», *Revista Econòmica*, núm. 22.
- SERVEI D'ESTUDIS DE BANCA CATALANA. (1971): «Localització i dinàmica de les indústries alimentàries a Catalunya», *Revista Econòmica*, núm. 21.
- SERVEI D'ESTUDIS DE BANCA CATALANA. (1974): *Los mercados del Este*. Barcelona: Banca Catalana.

8.2. Bibliografia envers el territori. Segon període 1975-1994

- ANGUERA, J. (1989): «Crisi econòmica comarcal de Catalunya i equilibri territorial», *Revista Econòmica*, núm. 87, p. 26-43.
- ANGUERA, J. i CASAS, J.B. (1987): *Rubí, un estudi socio-econòmic*. Barcelona: Banca Catalana i Ajuntament de Rubí.
- ARRUFAT, A. (1976): *Les causes de l'exportació catalana*. Barcelona: Banca Catalana.
- BANCA CATALANA. (1976): *Fets econòmics*. Barcelona: Banca Catalana.
- BANCA CATALANA. *Banca Catalana informa, 1981-82*. Barcelona: Banca Catalana.
- CAMPS, C. (1978): *La industria andaluza*. Barcelona: Banco Industrial de Cataluña.
- CAPMANY, J. et al. (1978): *La industria en la economía de Galicia*. Barcelona: Fundació CEP i Banco Industrial de Cataluña.
- CORTÉS, G. i SUARI, J.C. (1988): *L'Hospitalet del Llobregat. Població, mercat de treball i empreses*. Barcelona: Banca Catalana i Ajuntament de l'Hospitalet.
- CHECCHI, A. (1984): *El producte agrari a Catalunya*. Barcelona: Banca Catalana.
- FARRÉ-ESCOFET, E. et al. (1977): *La via menorquina del creixement*. Barcelona: Banca Catalana.
- FERNÁNDEZ, J. i MARTÍNEZ, J. (1981): «La indústria de maquinària agrícola de les terres de Lleida», *Revista Econòmica*, núm. 62.
- FLUVIÀ, M. (1984): «L'economia de muntanya: la pluriactivitat com a estratègia de desenvolupament. Aplicació a l'Alt Pirineu Català», *Revista Econòmica*, núm. 71, p. 1-20.

- GRUP D'ESTUDIS DE L'ALT URGELL. (1977): *Seu d'Urgell 1976*. Barcelona: Banca Catalana.
- GUIJOAN, M. i COTS, M. (1988): «Industrialització de Catalunya i factors locacionals», *Revista Econòmica*, núm. 86, p. 13-23.
- LLEONART, P. (1979): «Els atractius industrials de vint-i-nou ciutats de Catalunya», *Revista Econòmica*, núm. 54., p. 19-34.
- LLEONART, P. (1980): *Els atractius industrials de vint-i-nou ciutats de Catalunya*. Barcelona: Servei d'Estudis de Banca Catalana
- LLEONART, P. (1980): *La Ribera d'Ebre: una visió de futur*. Barcelona: Banca Catalana.
- LLEONART, P. (1980): *Perpectives econòmiques de la ciutat d'Olot*. Barcelona: Banca Catalana.
- LLEONART, P. (1981): *El Maresme: les claus de la seva contínua transformació*. Barcelona: Banca Catalana.
- LLEONART, P. et al. (1986): *Vilafranca del Penedès. Una anàlisi del seu potencial econòmic*. Barcelona: Banca Catalana.
- LLEONART, P. et al. (1987): *El potencial econòmic de la ciutat de Vic*. Barcelona: Banca Catalana.
- LLEONART, P. (1988): *El potencial econòmic del sistema de ciutats a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya: Departament de Política Territorial i Obres Públiques, i Banca Catalana
- LLEONART, P. (1989): *Les potencialitats dels centres industrials de tercer nivell*. Barcelona: Generalitat de Catalunya: Departament d'Indústria i Energia, i Banca Catalana
- LLEONART, P. (1993): «El potencial del sistema de ciutats de Catalunya», *Revista Econòmica*, núm. 100.
- MARTÍ, J. (1983): «Una aproximació a l'economia de Montblanc», *Revista Econòmica*, núm. 67, p. 26-28.
- PONSA, J. (1982): «La indústria surera gironina», *Revista Econòmica*, núm. 64.
- PUJOL, R. (1975): «El planejament territorial a Catalunya», *Revista Econòmica*, núm. 36., p. 20-29
- RAURICH, J.M. i SANTACANA, M. (1982): «L'activitat industrial de l'àrea igualadina», *Revista Econòmica*, núm. 66.
- RICARD, A. i GUAL, J. 1979. «El Garraf: dades per a un estudi comarcal», *Revista Econòmica*, núm. 54.
- RIERA, P. (1989): «Les àrees funcionals a Catalunya», *Revista Econòmica*, núm. 88, p. 19-42.
- ROSELL, J. (1984): «El procés d'industrialització de Tarragona: 1958-79. Una reflexió crítica», *Revista Econòmica*, núm. 70., p. 1-12.
- SABARTÉS (1991): «La regió fruitera de Lleida, vint anys després», *Revista Econòmica*, núm. 93, p. 7-21.
- SERVEI D'ESTUDIS DE BANCA CATALANA. (1992): «El perfil de la desindustrialització a les comarques gironines», *Revista Econòmica*, núm. 95.

SERVEI D'ESTUDIS DE BANCA CATALANA. 1993. «La comarca i l'organització territorial a Catalunya. La perspectiva de l'anàlisi econòmica», *Revista Econòmica*, núm. 100.

8.3. Altres publicacions

ARRUFAT, A. (1976): *Les causes de l'exportació catalana*. Barcelona: Banca Catalana.

ARRUFAT, A. *Dinàmica exportadora en les petites i mitjanes empreses catalanes*. Barcelona: Banca Catalana.

BANCA CATALANA. (1976): *Fets econòmics*. Barcelona: Banca Catalana.

BANCA CATALANA. *Banca Catalana informa, 1981-82*. Barcelona: Banca Catalana.

BANCA CATALANA. *Fuentes de financiación 1973*. Barcelona: Banca Catalana.

BANCA CATALANA. *Inforex. Boletín de Información Exterior*. Barcelona: Banca Catalana.

BANCA CATALANA. *Memòria econòmica anual 1963...1980*. Barcelona: Banca Catalana.

BANCA CATALANA. *Noticiari Econòmic Internacional anys 1977-1980*. Barcelona: Banca Catalana.

BANCA CATALANA. *Noticiari econòmic internacional 1975...1980*. Barcelona: Banca Catalana.

BANCA CATALANA. *Text del discurs del president del Consell d'Administració de la Banca Catalana s.a., a la Junta General d'Accionistes. 1964...1968*. Barcelona: Banca Catalana.

CABANA, F. *Banca Catalana, un capítol de la seva història 1979-82*. Barcelona: Banca Catalana.

CAMPISTOL, P. i GASÒLIBA, C.A. (1971): *Estudio económico de la industria electrónica*. Barcelona: Banca Catalana.

CAMPS, C. (1978): *La industria andaluza*. Barcelona: Banco Industrial de Cataluña.

CEAM. (1973): *Pinturas y barnices. Recubrimientos metálicos. Estudio económico*. Barcelona: Banca Catalana.

GARAU, V. et al. (1974): *Mallorca: una introducció a la seva economia*. Barcelona: Banca Catalana.

GARCÉS, V. (1976): *Régimen jurídico de las inversiones extranjeras en España*. Barcelona: Banca Catalana i Banco Industrial de Cataluña.

GASÒLIBA, C.A. (1970): *Estudio económico de la industria farmacéutica*. Barcelona: Banca Catalana.

GASÒLIBA, C.A. (1972): *Estudio económico de las industrias cárnicas*. Barcelona: Banca Catalana.

GASÒLIBA, C.A. (1973): *Transformados de materias plásticas*. Barcelona: Banca Catalana.

- GONZÁLEZ-ORUS, R. et al. (1978): *La exportación en el País Vasco*. Barcelona: Banco Industrial de Cataluña.
- ICSA. (1976): *La industria de conservas vegetales en Murcia*. Barcelona: Banco Industrial de Cataluña.
- LLUCH, E. *El Diario de Barcelona, órgano de difusión y debate económico*. Barcelona: Banca Catalana.
- MALUQUER, J. (1970): *Actualitat i perspectives de l'indústria tèxtil cotonera*. Barcelona: Banca Catalana i Seix Barral.
- MALUQUER, J. (1973): *La política algodонера (1940-1970)*. Barcelona: Banca Catalana.
- MALUQUER, J. *Teoria econòmica i ecologia*. Barcelona: Banca Catalana.
- MILÀ, J. (1985): «La indústria alimentària a Catalunya: una diagnosi sectorial», *Revista Econòmica*, núm. 74.
- SERVEI D'ESTUDIS DE BANCA CATALANA. (1967): *Evolució Econòmica*. Barcelona: Banca Catalana.
- SERVEI D'ESTUDIS DE BANCA CATALANA. (1974): *Inversiones extranjeras en España*. Barcelona: Banca Catalana.
- SERVEI D'ESTUDIS DE BANCA CATALANA. (1981): *Llei d'arrendaments rústics*. Barcelona: Banca Catalana.
- SERVEI D'ESTUDIS DE BANCA CATALANA. *Cataluña hoy: Barcelona*. Barcelona: Banca Catalana.